

انتشارات دانشگاه تهران

۳۶

CHECKED

Checked 1987

گزارش سفر هند

از طرف

دکتر غلامحسین صدیقی

نمایندهٔ دانشگاه در کنفرانس ملتهای آسیائی

عضو هیئت سیاسی واقتصادی وفرهنگی اعزامی بهند

۷۲۹

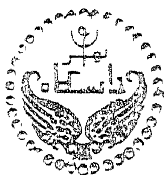
چاپخانه دانشگاه

انتشارات دانشگاه تهران
۳۶

گزارش سفر هند

از طرف
دکتر غلامحسین صدیقی
نمایندهٔ دانشگاه در کنفرانس ملتهای آسیائی
عضو هیئت سیاسی واقتصادی وفرهنگی اعزامی بهند

چاپخانهٔ دانشگاه

دیباچه

کنفرانس ملتهای آسیائی که درفروردین ۱۳۲۶ در دهلی تشکیل یافت از دانشگاه تهران نیز دعوت کرد که نماینده‌ای برای شرکت درجلسات ومذاکرات بفرستند ، چون درهمان اوان یك هیئت سیاسی و اقتصادی وفرهنگی از طرف‌دولت ایران بکشورهندوستان مامور شده بود از طرف شورای دانشگاه آقای دکتر غلامحسین صدیقی استاد جامعه‌شناسی دانشکدهٔ ادبیات بنمایندگی دانشگاه‌تهران در کنفرانس ملتهای آسیائی‌وعضویت هیئت اعزامی سیاسی واقتصادی وفرهنگی انتخاب وتعیین شدند .

مدت مأموریت این هیئت‌از ۱۵ اسفند۱۳۲۵ تا ۷ خرداد ۱۳۲۶ بطول انجامید درباز گشت آقای دکتر غلامحسین صدیقی گزارش مبسوطی دربارهٔ مأموریت خود بریاست دانشگاه تقدیم کردند وچون این گزارش نکته‌های سودمند دربرداشت از طرف شورای دانشگاه مقرر شد که برای استفاده دانشگاهیان و دیگران از اهل فن طبع و منتشر گردد .

ادارهٔ انتشارات و روابط دانشگاهی

مقام ریاست دانشگاه

عطف بابلاغ شماره ۲۷۷۵۲ مورخ ۱۳۲۵/۱۲/۱٤ دانشگاه تهران محترماً معروض میدارد .

نگارنده بانفاق جناب آقای علی اصغر حکمت رئیس هیئت سیاسی و اقتصادی و فرهنگی اعزامی بهندوستان و جناب آقای مصطفی قلی رام نمایندهٔ وزارت دارائی در هیئت مذکور و خانم صفیه فیروز نمایندهٔ انجمن بانوان در کنفرانس ملل آسیائی و آقای دکتر مهدی بیانی نمایندهٔ انجمن روابط فرهنگی ایران و هند و آقای محمد تقی مقتدری نمایندهٔ انجمن روزنامه نگاران و وزارت کار و تبلیغات در تاریخ ۱۳۲۵/۱۲/۱۵ برای مطالعهٔ اوضاع جدید هندوستان و تأیید روابط و تجدید علائق دیرینه بین دو کشور و هم چنین برای ترتیب شرکت در کنفرانس ملـل آسیائی از تهران بدهلی حرکت کرد اعضاء هیئت در تاریخ ۱۳۲۵/۱۲/۱۷ بکویته رسیدند آقای احمد قدیمی کنسول دولت شاهنشاهی از هیئت استقبال نمودند هیئت دو روز در کویته برای تهیهٔ وسائل حرکت متوقف گشتند از نتیجهٔ تحقیقاتی که در محل و از آقای قدیمی بعمل آمد معلوم گردید که بسیاری از اهالی آن شهر بتحصیل زبان فارسی علاقه‌مند اند و چون از چهل هـزار سکنهٔ شهر تقریباً ۱٦ هزار تن شیعهٔ امامی اثنی عشری هستند و بـکشور ایـران دلبستگی دارند و در دو دبستان و یك دبیرستان اسلامی بتحصیل زبان فارسی اهمیت مخصوص میدهند جناب آقـای حکمت بوزارت

فرهنگ پیشنهاد کردند که از محل اعانات بمدارس خارجه همه‌ساله لااقل دوازده هزار ریال برای مدارس کویته منظور شود که بانظر کنسولگری به‌حساب‌ماهانهٔ مدرسهٔدانش‌آموزان‌آورده شودمشروط براینکه در هرسال ده نفر شاگرد بی بضاعت ایرانی نژاد در آن مدارس بپذیرند وزبان فارسی را بآنها بیاموزند ونیز یك دوره کامل از کتابهای فارسی که دراختیاروزارت‌فرهنگ است(اعم از کتب درسی وغیر آن) برای کتابخانهٔ مدرسهٔ متوسطهٔ کویته بفرستند و بعد نیز این اقدام را پس از طبع کتب جدید ادامه دهند . این پیشنهاد مورد قبول‌جناب آقای دکترشایگان‌وزیرفرهنگ‌قرار گرفت و باطلاع آقای قدیمی قونسول ایران درکویته‌رسید .

اعضاءهیئت روز ۱۳۲۵.۱۲.۱۹ از کویته بدهلی حرکت کردند درفرودگاه دهلی نو جناب آقای علی معتمدی سرکنسول ایران در هندوستان و خانم سار و جینی نیدو Mrs . Sarojini Naidu رئیس کنفرانس ملل آسیائی وشاعر وخطیب مشهور هند و جمعی از معاریف ومخبرین روز نامه‌ها و اعضاء کنسولگری ایران به استقبال آمده بودند مراسم معرفی بوسیله آقای معتمدی‌بعمل آمد وخانم نیدو رئیس کنفرانس و دکتر اپادورا Dr . A . Appadorai سر دبیر کنفرانس باعضاء هیئت‌خیرمقدم گفتند نمایندهٔ وزارت‌خارجه حکومت هندوستان و منشی مخصوص پاندیت جواهر لعل نهرو رئیس حکومت نیز حضور داشتند اعضاء هیئت چند روز بعد از مولانا ابوالکلام آزاد وزیرفرهنگ دولت مرکزی هندوستان که از زعماء ملیون هند شمرده میشود و بدوزبان فارسی‌وعربی‌وادبیات‌آنهاآشنائی کامل وعلاقهٔ خاص دارد دیدن نمودند و بعد بملاقات پاندیت جواهرلعل نهرو رئیس‌دولت‌موقت هندوستان رفتندآقای‌نهرواز‌مشاهیر دانشمندان هند ومؤلف چندین کتاب معروف‌است معظم له تاچند ماه پیش مدتی

(از نهم اوت ۱۹٤۲ تا ۲۸ مارس ۱۹٤۵) با جمعی از قائدین ملی هند از آنجمله مولانا ابوالکلام آزاد در قلعه احمدنگر محبوس بود کتاب « کشف هندوستان » را که درسراسر هند و کشور های خارج خواننده وخریدار بسیار پیدا کرده وهزاران نسخهٔ آن بفروش رفته است در زندان با کمك چند تن از دانشمندان مخصوصا مولانا ابوالکلام آزاد که زبان فارسی را بپاندیت نهرو تعلیم داده تألیف کرده است پاندیت نهرو چنانکه میگویند تقریباً پانزده بار محبوس شده و در زندان رنج ها کشیده است ودر اثر این زحماتو کوشش برای حصول آزادی هند وشجاعت و ثبات قدم درعقیده وتقدیم تمام دارائی ارثی خود که بچندین ملیون روپیه میرسید بملت ومرتبهٔ بلندی که در علم وادب دارد امروز بمقام ارجمندی نائل گشته و محبوبیت عام یافته است .
تشکیل کنفرانس ملل آسیائی بی‌سبب و بی‌سابقه نبود : پس از ایجاد سازمان ملل‌متحد دراغلب کشورها میل وعلاقهٔ وافر به تشکیل‌مجامع بین‌المللی ظاهر گردید و فوائد همکاری و معاضدت ملل درمشاوره و حل مسائل اجتماعی و رفع مشکلات عمومی بیش از پیش واضح و محسوس گردید . هر چند کشورهای آسیائی از بعض جهات‌لابد بـا یکدیگر مباینت دارند ولی امور و مسائل سیاسی و اقتصادی و صحی و فرهنگی مشترکی نیز که آزادی و امنیت و فراخی معیشت و ترقی مردم آسیابدان بازبسته است وجود دارد که موجبات و اسباب‌نزدیکی آنها را فراهم مباورد و اجتماع و معاونت آنان را ایجاب میکنند . از اواخر دسامبر ۱۹٤۵ اقداماتی برای انعقاد یك انجمن از نمایندگان‌ملل آسیائی در هندوستان شروع‌شد . در دهلی شورای هندی امورجهانی که بر اثر اقدام پاندیت نهرو بسال ۱۹٤۳ تأسیس شده است در نظـر گرفت که انجمن منظور را در دهلی تشکیل دهد تا ارباب بصیرت گردآیند و در امور ومسائل مشترك مذکور بتدقیق و تحقیق و بحث

و استقصاء بپردازند . معلوم است که اوضاع هندوستان از آغاز قرن بیستم خاصه پس از جنگ اخیر تحولات عظیم یافته است. هندوستان امروز دیگر همه آن کشور عزلت گزیده و خود را از جریان امور واقعی جهان بر کنار گرفته و در بحر عوالم روحانی مستغرق گشته و ترک تعلقات مادی گفته نیست . اکنون هندوستان در عالم فرهنگ وتمدن از علم و فلسفه و ادب و صنایع جدید بهره‌مند و مستفیض شده و در کفهٔ سیاست و زنی یافته است در روش زندگی و تصورات و عقاید و آراء قدیم خود که راویان قصص و اسمار احیاناً آنرا برای ما عجیب تر از آنچه بوده نقل کرده‌اند تغییر داده است اگر هنوز در آن کشور پهناور مردمی با ساده‌ترین وسائل زندگانی اجتماعی و در نازل ترین مراتب تمدن و عقل و فرهنگ دیده میشوند رجالی نیز وجود دارند که درقلمرو سیاست و علم واقتصاد و صنعت و ادب بمقام عالی بلکه اعلی رسیده‌اند و ازینروست که میتوان بحق هندوستان را سرزمین اضداد گفت .

تصمیم شورای امور جهانی بموقع عمل رسید و دعوت شوری (سپتامبر ١٩٤٦) در کشورهای شرقی از جمله ایران بحسن قبول تلقی و اجابت شد .

از تاریخ ورود هیئت بدهلی نو (نوزدهم اسفند ١٣٢٥) تاآغاز کنفرانس ملل آسیائی (دوم فروردین ١٣٢٦) اعضاء هیئت با مقامات رسمی و رئیس دبیر خانهٔ کنفرانس وهیئت‌های نمایندگان ملل آسیائی ملاقاتهائی بعمل آوردند ودر کمیسیونهای مقدماتی که برای ادارهٔ کنفرانس تشکیل میشد شرکت کردند و هرروز در حضور جناب آقای حکمت راجع بامورمربوط بکنفرانس ووظائف واقدامات هیئت به بحث ومشاوره می‌پرداختند و چون در این روزها از طرف مقامات رسمی بافتخار هیئت های نمایندگی مجالسی تشکیل میگردید در این مجالس با بزرگان ورجال سیاسی و فرهنگی هند و نمایندگان

کشور های دیگر معارفه و مصاحبه بعمل میآمد.

نمایندگان ملل در کنفرانس آسیائی مهمان دولت هندوستان بودند ولی چون اعضاء هیئت اعزامی علاوه بر شرکت در کنفرانس مأموریت دیگر داشتند از دعوت دولت هند تشکر کردند و مأموریت خود را در آن کشور بخرج خود بپایان رسانیدند.

در کمیسیونی که برای ترتیب وضع نمایندگی ایران در کنفرانس ملل آسیائی در حضور آقای حکمت در تاریخ بیست و هفتم اسفند ۱۳۲۵ منعقد شد مقرر گردید که چون دولت ایران در این کنفرانس رسماً شرکت نکرده و کنفرانس هم دولتی نیست و جناب آقای حکمت نمایندهٔ دولت و رئیس هیئت رسمی اعزامی Mission بهند هستند و جناب آقای مصطفی قلی رام نیز نمایندهٔ رسمی وزارت دارائی در هیئت مذکور میباشند اصلح آنست که نگارنده بسمت رئیس هیئت نمایندگی ایران (دلگیشن Delegation) در کنفرانس ملل آسیائی بدبیرخانهٔ کنفرانس معرفی شوم. بنا براین تصمیم آقای حکمت رئیس هیئت اعزامی بسمت عضو ناظر و آقای رام نیز بهمین سمت و آقای دکتر مهدی بیانی بسمت نمایندهٔ انجمن روابط ایران و هند و آقای محمد تقی مقتدری بعنوان نمایندهٔ انجمن روزنامه نگاران و بانو صفیه فیروز بنمایندگی انجمن بانوان بدبیرخانه کنفرانس معرفی شدند.

ساعت ۲۱ روز اول فروردین ۱۳۲۶ تمام نمایندگان در مهمانخانهٔ کنستی توشین هاوس (Costitution House) که برای مسکن نمایندگان ملل در کنفرانس منظور تخصیص داده شده بود تجمع کردند و آداب معرفی رسما بعمل آمد.

روز دوم فروردین ۱۳۲۶ ساعت یازده رؤساء هیئت های نمایندگی در «کنستی توشن هاوس» حاضر شدند و راجع برئیس کنفرانس و رؤساء کمیسیونها تصمیماتی اتخاذ گردید درین جلسه ریاست یکی از جلسات

عمومی کنفرانس بعهدهٔ این جانب موکول گشت و نیز نگارنده عضو هیئت مدیرهٔ کنفرانس Steering Commitee شناخته‌شد .

(کنفرانس)

ساعت پانزده‌ونیم‌روزدوم‌فروردین۱۳۲۶(۲۳مارس۱۹٤۷)عموم نمایندگان در «کنستی توشین هاوس» جمع شدند و از این محل با تشریفات خاص بقلعهٔ پورانا حرکت کردند ساعت شانزده و نیم هیئت ها با احترام وشکوه بسیار به محل کنفرانس که تقریباً۱۲هزارتن در آنجا بانظم و ترتیب اجتماع کرده بودند وارد شدند . حضار باکف زدن متوالی بهیئت ها شاد باش میگفتند . نمایندگان ملل درجاهای مخصوص خود که با پلاك ها معلوم شده بود قرار گرفتند.

کشورهای ذیل دراین کنفرانس شرکت کرده بودند :

آذربایجان قفقاز. ارمنستان. ازبکستان استرالیا . افغانستان اندونزی . ایران . بتان . برمه . تاجکستان . تبت . ترکمنستان. ترکیه. چین . سیام . سیلان . فلسطین . فیلیپین . قرغیزستان . قزاقستان . کره گرجستان . مالایا. مصر (که بسبب اشتراك‌درامورفرهنگی واقتصادی و سیاسی با ملل شرق نزدیك و میانه دعوت شده بود .). مغولستان . نپال . ویت نام . نمایندهٔ اتحاد عرب (عرب لیگ) نیز حاضر بود از مؤسسهٔ روابط صلح نیویورك‌سه عضو ناظر وازمؤسسهٔهمایونی‌امور بین‌المللی‌لندن سه‌عضوناظروازاتحاد جمهوریهای شوروی‌سوسیالیستی دو عضو ناظر واز سازمان ملل متحد (نیویورك) یك عضو ناظر واز مؤسسهٔ انتظام بین‌المللی کار و از جمعیت هندو های جنوب آفریقا هرکدام یك عضو ناظر درکنفرانس شرکت جستند .

درمیان ۲٤۳ تن نمایندگان واعضاء ناظر رجال بزرك سیاسی وفرهنگی واقتصادی ونخست وزیران ووزیران و استادان دانشگاه ونمایندگان مجلس دیده میشدند اجتماع این عده از نمایندگان ملل

آسیائی که دارای زبان و نژاد و دین و فرهنگ و اخلاق و رسوم و عادات وعقاید و لباس مختلف و متنوع بودند دریك مجلس بزرگ بین‌المللی مخصوص بحث در امور فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی بدون توجه بسیاست و دین امری بکلی بی سابقه و بدیع بود از احزاب و شعوب مختلف هند اعم از مسلمان و هندو جمعی در کنفرانس حضور داشتند تنها حزب مسلم لیك وطرفداران پاکستان از شرکت‌در کنفرانس‌خود داری کردند زیرا این کنفرانس را نتیجهٔ ابتکار و اقدام حزب کنگرس میدانستندو حتی در آغاز حال نسبت به کنفرانس راه‌مخالفت پیش گرفتند ولی‌پس‌ازمذاکرات‌و مباحثاتی که‌میان زعماء آنان بانمایندگان‌حاضردر کنفرانس بعمل آمدمعلوم‌شد که کنفرانس دارای‌منافع و فوائد عمومی است و [illegible] شرکت‌مسلمانان و نمایندگان‌ملل اسلامی در آن بنفع حزب مسلم لیك است . ریاست نخستین جلسه‌عمومی با خانم ساروجینی نیدو شاعر هندو و خطیب بزرگ وعضو حزب کنگرس همکار و پیرو مهاتما گاندی و پاندیت نهرو بود خانم‌مزبور رؤساءهیئت‌های نمایندگی‌را یکان یکان بجایگاه‌مجلل‌مخصوص هیئت رئیسه که‌جبههٔ آن‌بانقشهٔ بزرك آسیا وپرچم ملل شرکت کننده در کنفرانس مزین شده بود خواند آقای سر شری رام Sir Shri Ram رئیس کمیتهٔ پذیرائی جلسهٔ عمومی کنفرانس را با نطق خیرمقدم افتتاح کرد پس ازو پاندیت جواهرلعل نهرو نطق بلیغی بزبان اردو و پس از آن بزبان انگلیسی ایراد نمود و بنمایندگان‌خیرمقدم گفت‌پاندیت نهرو در ضمن نطق خود چند مورد سوابق تاریخی و فرهنگی‌ایران را تمجید و تجلیل کرد پس ازو رئیس کنفرانس خانم نیدو بزبان‌انگلیسی باکمال استادی نطق شیوائی‌نمود ودر ضمن نطق خودباین‌شعرسعدی (بلبلا مژدهٔ بهار بیار) تمثل جست و بعد آقای دکتر اپادورا رئیس دبیر خانهٔ کنفرانس پیامهای تلگرافی را که از کشورهارسیده بود قرائت کرد . بعدنه‌تن ازرؤساء هیئت‌های

نماینده‌گی (افغانستان ، ارمنستان ، آذربایجان ، بتان ، برمه ، هندوچین ، سیلان ، چین ، مصر) یکایك بترتیب الفبائی نطق افتتاحی بزبانهای ملی خود یا بزبان انگلیسی ایراد کردند . نخستین جلسهٔ عمومی کنفرانس در ساعت نوزده و نیم خاتمه یافت .

دومین جلسهٔ عمومی روز دوشنبه سوم فروردین (۲٤ مارس) با حضور جمعی کثیر که به دوازده هزار تن تخمین زده شد و غالبا از رجال وراجه‌ها و نوابها و معاریف هندوستان بودند در محل مذکور تشکیل گردید .

اول رئیس هیئت نماینده‌گی گرجستان و بعد رئیس هیئت نماینده‌گی اندونزی نطق کرد سپس نگارنده بنام دانشگاه تهران نطقی ایراد نمودم(۱) و ترجمهٔ انگلیسی آن بوسیله آقای انور از مترجمین وابسته باداره دبیرخانهٔ کنفرانس قرائت شد پس از من نماینده‌گان کشورهای دیگر (قزاقستان ، مالایا ، نپال ، فلسطین ، سیام ، تاجیکستان ، تبت ازبکستان) نطق کردند مجلس با نظم کامل اداره میشد و بیانات نماینده‌گان عموما آمیخته بااحساسات برادری و محبت و صلح دوستی بود تنها نمایندهٔ دانشگاه فلسطین پروفسور هوگو برگمن Prof. HugoBergmann در نطق خود بعربها حمله کرد و مصطفی مؤمن نمایندهٔ مجمع اخوان مسلمین مصر کتباً به بیانات او اعتراض نمود خانم کریمة السعید نمایندهٔ مجمع اتحاد زنان مصر و تقی الدین نمایندهٔ مجمع اتحاد عرب (عرب لیك) نیز شدیداً بنمایندهٔ فلسطین اعتراض کردند و چون ممکن بود که گفتگو و جدال دامنه پیدا کند پاندیت نهرو که در این وقت بسبب بیماری خانم نیدو بمسند ریاست قرار داشت بنمایندهٔ فلسطین و مصر دیگر اجازه نداد که مباحثه خودرا دنبال کنند نمایندهٔ فلسطین باعتراض از مجلس خارج شد لیکن جمعی از نماینده‌گان و رجال بخارج رفته

(۱) رجوع شود بضمیمهٔ اول این گزارش .

اورا باز آوردند واختلاف آنها بحسب ظاهر مرتفع گشت .

سومین جلسهٔ عمومی کنفرانس ساعت پانزده و نیم روز پنجم فروردین ۱۳۲۶(۲۶ مارس ۱۹۴۷) در تالار کالج لیدی ایروین Lady Irwin College تشکیل شد و گزارش کمیسیون مربوط بمسائل نژادی پس از بحث و اصلاح بتصویب رسیدریاست جلسه‌درین روز با نمایندهٔ افغانستان دکتر عبدالمجید خان کفیل دانشگاه کابل بود .

چهارمین جلسهٔ عمومی کنفرانس ساعت‌پانزده‌و نیم‌ششم‌فروردین (۲۷ مارس) در تالار کالج مذکورمنعقد گردیدو گزارش کمیسیون مسائل فرهنگی پس از بحث واصلاح تصویب‌شد.

ریاست جلسه درین روز بانمایندهٔ چین آقای ون یوان نینك Wen Yuan Ning استاددانشگاه‌ملی‌پکین‌بود.

پنجمین جلسهٔ عمومی ساعت پانزده‌ونیم هشتم فروردین (۲۹ مارس) درکالج مزبور منعقد گردید گزارش کمیسیون راجع به‌سیر وضع اقتصاد مستعمراتی بوضع اقتصاد ملی پس از مذاکرات بتصویب رسید ریاست جلسه بعهدهٔ رئیس هیئت نماینده گی برمه آقای جستیس کیسومینت Justice Kiau Myintقاضی‌دیوان کشوررانگون‌بود.

ششمین جلسهٔ عمومی ساعت نه روز یازدهم فروردین (اول اوریل) در تالار کالج مذکور تشکیل گردید و گزارش کمیسیون راجع به نهضت های آزادیخواهی ملل آسیا پس از بحث و گفتگو واصلاح بتصویب رسید درین روز ریاست‌جلسه بموجب‌نامهٔ دبیرخانه کنفرانس بعهده رئیس هیئت نمایندگی ایران (نگارنده)محول گردیده بود .

هفتمین جلسهٔ عمومی ساعت پانزدهم فروردین در سالن کالج مذکور منعقد شد گزارش کمیسیون اموراجتماعی‌وبهداشت‌ومقررات

مربوط بزنان پس از بحث و اصلاح بتصویب رسید ریاست جلسه با رئیس هیئت نمایندگی آذربایجان قفقاز آقای ابراهیم اف بود . ساعت چهار و نیم بنا به تصمیمی که قبلا گرفته شده بود مهاتما گاندی قائد معروف بمحل جلسه وارد شد وحضار با احساسات احترام آمیزمسرت انگیزوفریادتحسین و آفرین مقدم اوراتبریك گفتند «هان لیه و» و نمایندهٔ چین او رازعیم روحانی هندوستان و نور آسیا و مرد بزرك دنیا خواند گاندی بر حسب خواهش حضار باصدای ملایم و آهسته در حالی که پاندیت نهرو بلندگورا نزدیك دهان او نگاهداشته بود نطقی مختصر ایراد کرد و گفت هندوستان اکنون بتحصیل استقلال کامل خویش نزدیك است ما نمی خواهیم « ارباب» خویش را تغییر دهیم بلکه میخواهیم خود آقای خود باشیم اما این را نمیدانم که چگونه آقای خویش خواهیم شد . آنچه میدانم این است که ما وظیفهٔ خود را انجام خواهیم داد و باقی باخدای تواناست میگویند که انسان خود سازندهٔ تقدیر خویش است این قول تمام حق نیست . انسان آنقدر سازندهٔ تقدیر خویش است که آن قدرت بزرگی که برتر از نیات و مقاصد ماست آنرا بخواهد من آن قدرت بزرك را خدا نمیخوانم بلکه چنان میخوانم که وقتی نزد حکیم بزرك «رومن رولان» خواندم او گفت خدا حقیقت است من گفتم میخواهم ترتیب این کلمات را مقلوب کرده بگویم حقیقت خداست امروز نیز همان عقیده را دارم . حقیقت برتر از مقاصد ماست و قدرتی است که ما نمی شناسیم . بنابراین حقیقت خدای من است و آنچه پیرامون خود می بینم باید بآن حقیقت منجر شود که کس قادر بوصف و وصل آن نیست ولی آنقدر که عقل ناقص ما اقتضا کند شناختنی است .

پس شما که از نواحی مختلف آسیا بدین جا آمده اید خوبست هر سال یا هر دو سال یکبار انجمن کنید و بساختن بناء بزرگ حقیقت همت گمارید .

صف اول از راست بچپ : عبدالغفارخان . مهاتما گاندی . پاندیت نهرو . دکتر صدیقی (رجوع شود بصفحه ۱۰)

غرض کنفرانس ملل آسیائی این نیست که اجتماعی در برابر اروپا و آمریکا بوجود آوریم و دنیا را بدسته‌های آسیائی واروپائی و آمریکائی تقسیم کنیم و بجان یکدیگر افتیم غرض ما اتحاد ابناء بشر و ترك تعصب و تحزب است.

پس از پایان یافتن نطق وی رؤساء نمایندگان یکایك پیش او آمدند و بوسیلهٔ پاندیت نهرو باو معرفی شدند.

هشتمین جلسه عمومی کنفرانس ساعت ده روز دوازدهم فروردین (دوم اوریل) در کالج مذکور منعقد گردید و گزارش کمیسیون مربوط بزنان پس از گفتگو و انتقاد و اصلاح بتصویب رسید درین جلسه آقای دکتراپا دورا رئیس دبیرخانهٔ کنفرانس خواهش کرد که نطق اختتامی کنفرانس را نگارنده ایراد کند از رئیس هیئت نمایندگی چین نیز همین تقاضا بعمل آمد.

نهمین جلسهٔ عمومی کنفرانس که جلسهٔ نهائی بود ساعت هفده روز دوازدهم فروردین (دوم اوریل) در قلعه پورانا تشکیل گردید درین جلسه بیش از سی و پنج هزار تن در زیر چادر های بزرگ مجلل جمع بودند خانم ساروجینی نیدو که از روز دوم کنفرانس بیمار و بعلت ضعف قلب گرفتار بود ریاست داشت رئیس نمایندگان مغولستان ومصر وویت نام و کره که بسبب تأخیر در رسیدن بدهلی نطق افتتاحی خود را ایراد نکرده بودند در تشکر از اولیاء امور کنفرانس و فوائد واهمیت این نوع اجتماعات و امیدواری بآیندهٔ ملل آسیائی بیاناتی کردند از هیئت‌های نمایندگی که به کنفرانس آمده بودند چنانکه معروض افتاد تنها از هیئت نمایندگی ایران و چین خواهش شده بود که نطقی در پایان کنفرانس ایراد کنند هنگام شروع نطق نگارنده خانم نیدو رئیس کنفرانس گفتند که مهاتما گاندی اکنون میآید و من مایلم که او نطق شمارا بشنود من توقف کردم گاندی بجایگاه هیئت رئیسه رسید تمام حضار مجلس بپا خاسته بکف زدن و تحسین پرداختند و این

حال تا چند دقیقه ادامه داشت چون او بجای خود نشست ومجلس آرام گرفت من نطق خود را ایراد کردم (۱) خانم زینکین Zinkin ترجمهٔ انگلیسی آن نطق را خواند سپس نمایندهٔ چین از کشور های آسیائی دعوت کرد که در سال ۱۹٤۹ دومین کنفرانس ملل آسیائی را در نانکین چین تشکیل دهند این دعوت با کف زدن و تصدیق عمومی تلقی شد بعد رئیس کنفرانس خطاب به مهاتما گاندی کرده او را پدر ملت و مبشر حقیقت وصلح خواند و از وی خواهش کرد که سخنی به گوید گاندی در زمینهٔ آنچه در جلسهٔ روز پیش گفته بود بتفصیل نطقی ایراد کرد و گفت آسیا باید باعشق و محبت اروپا و امریکارا تسخیر کند نه باجنك ودشمنی پیام آسیا رانباید اززبان مناظر اروپاآموخت ورذائل ودرشتی های دنیای غرب که در مادیات منهمك است سرمشق و نصب العین نتواند شد . پیام ما همچون پیام نیاکان خردمند ما باید مبشر عشق و حقیقت باشد نه موجب نفاق و خصومت بگذارید دل شما باآنچه من میگویم اذعان کرده گواهی دهد آنگاه کار من تمام و کامل خواهد بود بر شماست که نه فقط آسیا ، بلکه جهان را،از فسادوخطارهائی بخشید. این است میراث گرانمایه‌ای که استادان شما و استادمن برای مانهاده‌اند. پس از و نهرو بزبان ارد و و بعد بزبان انگلیسی سخن گفت درین جلسه‌ازطرف کنفرانس صینی نقره ای که‌اسامی تمام کشورها روی آن نقرشده بود بپاندیت جواهر لعل نهرو وصینی دیگر بخانم نیدو تقدیم شدواز طرف بعض هیئت های نمایندگی طرف و نفایسی بپاندیت نهرواهداء گردید پس ازاین تشریفات خانم نیدو نطق غرائی که مورد تحسین واعجاب همگان قرار گرفت ایراد کرد در نطق خود گفت که مردم بایدبایکدیگر محبت داشته باشند وهمدردی نمایند ضمناً اشاره بنطق نگارنده کرده گفت اگر چه با بودن نمایندهٔ ایران

---

(۱) رجوع شود بضمیمهٔ دوم این گزارش .

دکتر صدیقی من نمیتوانم شعر سعدی را بفارسی بخوانم ولی مردم باید طوری رفتار کنند که مفادآن شعرزیبا (بنی آدم اعضاء یکدیگرند) تحقق یابد وهمه درشادی وغم شریك یکدیگر باشند پس ازختم نطق خانم نیدو کنفرانس پایان یافت وهمه شاد ومشعوف بودیم که امری تاریخی که درحیات ملل آسیائی وزندگانی شخصی مابی سابقه بوده انجام گرفته است .

کمیسیونها

یك روز پس از افتتاح کنفرانس (سوم فروردین - ۲٤مارس) کمیسیونهائی بترتیب ذیل تشکیل گردیدتاهر یك‌در اموری مخصوص تحقیق کرده گزارش آن‌رابکنفرانس‌تقدیم دارند .

کمیسیون A مخصوص نهضت های ملی برای آزادی .

کمیسیون B مخصوص‌مسائل نژادی ومهاجرت بین ملل آسیائی.

کمیسیون C مخصوص تحقیق در سیر وضع‌اقتصاد مستعمراتی بوضع اقتصاد ملی ومسائل‌مربوط بادارات و خدمات اجتماعی ومسائل راجع به‌کار .

کمیسیون D مخصوص مسائل‌فرهنگی .

کمیسیون E مخصوص‌تحقیق‌قوانین‌مربوط بزنان‌ونهضت‌های آنان.

نمایندگان ایران به ترتیب ذیل در کمیسیونهای مذکور حضور یافته درمذاکرات وتهیه گزارش و پیشنهاد شرکت کردند :

جناب آقای حکمت‌در کمیسیون A وB.

جناب آقای رام وآقای‌مقتدری در کمیسیون C .

آقای دکتر مهدی بیانی‌ونگارنده در کمیسیون D .

خانم صفیه فیروزدر کمیسیون E .

کمیسیون D مخصوص مسائل فرهنگی سه‌بار تشکیل شد و در جلسات آن مسائل ذیل مورد بحث واستقصاء قرار گرفت :

(۱)مشکلاتی که پس از جنك در امر تعلیم و تربیت بوجود آمده است .

(۲) ایجاد یك مؤسسهٔ علمی عمومی آسیائی .

(۳) مبادلهٔ معلم و دانشجو در دانشگاههای آسیا و ایجاد یك سازمان مرکزی که مأمور تحقیق وسائل و تحقق همکاری میان مؤسسات علمی وفرهنگی کشور های آسیاباشد .

(٤) استفاده از تحقیقاتی که از طرف سازمان تربیتی و علمی وفرهنگی ملل متحد (اونسکو) بعمل میآید .

(٥) استفاده از رادیو و تئاتر و سینما و مطبوعات بمنظور نشرفرهنك .

(٦) شناسائی متقابل دیپلمهای دانشگاهها .

(۷) نشر کتبی که ملل آسیائی را بیکدیگر بهتر بشناساند بخصوص در آنچه مربوط بفرهنك ومعارف است .

(۸) تطبیق فرهنك خصوصی ملی بافرهنك بین المللی .

(۹) انتخاب یك زبان عمومی که در روابط علمی ملل آسیائی بکار آید و جانشین زبانهای متنوع گردد .

(۱۰) مبادلهٔ کتب وروزنامه ها ومجلات علمی و ترجمهٔ مقالات مفید آنها بزبانهای مختلف آسیائی .

(۱۱) تقویت وتکمیل تحقیقات علمی وانتظام آن در کشورهای آسیائی بنحوی که اطلاع از ترقی علوم وفنون منحصر بفرستادن دانشجو باروپا وآمریکا نباشد .

(۱۲) همکاری کتابخانه ها وموزه ها .

(۱۳)تحقیق فرهنك های مختلف آسیائی دردانشگاهها و مقایسه وتطبیق آنها .

(۱٤) برقراری کمك خرج برای دانشجویان خارجی

در دانشگاههای آسیائی .

(۱۵) تأسیس جمعیت آموزش و پرورش و تربیت بدنی ملل آسیائی .

(۱٦)تأسیس بنگاه سخن پراکنی آسیائی .

نتیجهٔ مطالعات کمیسیونهای مذکور بصورت گزارش و پیشنهاد در آمد و به ترتیبی که ذکر آن گذشت درجلسات عمومی کنفرانس یکایك تصویب شد یك نسخه از آن گزارشها بضمیمه تقدیم میگردد(۱) وتوضیحا بعرض میرساند که چون در ضمن بحث و مطالعهٔ این گزارشها درجلسات عمومی قسمت هائی ازعبارات ومطالب آن ها تغییر یافته است این اوراق صورت قطعی مصوبات کنفرانس را ارائه نمیکنند دبیرخانهٔ کنفرانس مشغول تنظیم وطبع مصوبات مذکور میباشد و البته نسخی از آن بایران ارسال خواهد شد .

نگارنده ذکر این امر را دراین جا لازم میداند که کنفرانس ملل آسیائی ازاخذ تصمیمات معین خودداری نمود بلکه دراین مرحله از فعالیت خود مسائل ومشکلات مختلف اقتصادی واجتماعی وفرهنگی کشور های آسیائی را موردبحث قرارداد وزمینه حل مسائل دشوار عمومی و همکاری ملل مذکور رادرآینده آماده ساخت .

سازمان دائم روابط آسیائی

ازنتائج مهم کنفرانس که بی‌شك درمناسبات آیندهٔ ملل آسیائی تاثیر خواهد داشت ایجاد یك سازمان دائم روابط ملل آسیائی است این موضوع درهیئت مدیرهٔ کنفرانس مرکب ازرؤساء هیئت‌های نمایندگی در جلسه دوم فروردین ۱۳۲٦ (۲۳ مارس ۱۹٤۷) که بریاست خانم ساروجینی نیدو منعقد شد از طرف پاندیت جواهرلعل نهرو که بحضور دراین جلسه دعوت شده بود مطرح گردید هیئت مذکور پس از بحث

(۱) گزارشها چون بانگلیسی بود و صورت قطعی نیز نداشت بچاپ نرسید .

در ضرورت وجود آن اخذ تصمیم را بیك کمیسیون فرعی مرکب از رؤساء هیئت‌های نمایندگی افغانستان و آذربایجان قفقاز و برمه و سیلان وچین ومصر واندونزی‌و ایران و مالایا و فلسطین و پنج تن از نمایندگان هندارجاع‌نمودند کمیسیون فرعی مذکوردرساعت ۲۱روز چهارم فروردین ۱۳۲٦ (۲۵ مارس)تشکیل گردید وپس از مذاکرات یك هیئت‌سه نفری، مرکب از آقای بندرنك Bandarnaike رئیس نمایندگان سیلان وآقای کریشنامنون V. k. krishna Menon نمایندهٔ‌هند درکنفرانس‌ونگارنده‌را بتهیهٔ طرح‌اساس نامه آن سازمان مأمورساخت هیئت پس ازسه جلسه مذاکره و مشورت‌طرحی تنظیم و بکمیسیون‌فرعی تقدیم کرد این‌طرح باطرحی که‌ازطرف‌شورای‌هندی امورجهانی (ازمؤسسات‌جدیدحکومت‌موقت‌هندوستان)ترتیب‌داده‌شده بود بهیئت مدیره فرستاده شد ودرنتیجهٔ‌مطالعات ومذاکرات‌طرح‌ثالثی بوجود آمد که درشورای عمومی موقت‌مرکب از دوتن نماینده ازهر یك ازکشورهای آسیائی که درکنفرانس شرکت کرده بودند مورد بحث قرارگرفت از ایران‌جناب آقای‌حکمت‌ونگارنده در آن شوری شرکت کردیم نظر جمعی از نمایندگان این بود که سازمان روابط آسیائی وشعبات خصوصی ملی‌آن باید بکلی‌آزاد وغیر دولتی باشد و و مقامات دولتی و رسمی بهیچوجه در آن دخیل نباشند چون عقیده مزبور بادرنظر گرفتن اوضاع واحوال کشور ایران و بعض دیگراز کشورهای آسیائی وملاحظهٔ این‌امر که‌اگر دولت درین نوع‌مؤسسات مداخله نکند وبرای اجرای تصمیمات آنها مساعدت ننماید دایرهٔ عمل ونتیجهٔ اقدامات آنها بسیارمحدود وحتی احیاناً ناچیز خواهدبود بنظر غیر مؤثرمیامد جناب‌آقای‌حکمت ونگارنده‌پس‌از مذاکرات‌ومباحثات ممتد درجلسهٔ کمیسیون فرعی شورای عمومی موقت (۱۳ فروردین - سوم اوریل) توانستیم راه انتساب شعبات ملی سازمان دائم را بدولت

واستعانت از آن باز نگاهداریم . دراساس‌نامه‌ای که‌برای سازمان‌روابط آسیائی موقتا تهیه‌شد ودردومین کنفرانس ملل‌آسیائی بصورت‌قطعی در خواهد آمد مقرر گردید که شورای عمومی موقت مرکب از ۳۰ تن ازنمایندگان کشورهائی که‌درنخستین کنفرانس شرکت کرده‌اند تشکیل گردد و یك رئیس ودو سردبیر، یکی از کشوری که اولین کنفرانس درآن منعقد گشته و دیگر از کشوری که کنفرانس‌آینده درآن انعقاد خواهد یافت انتخاب شوند . سازمان روابط آسیائی یك شعبهٔ‌ملی درهر کشورآسیائی‌خواهد داشت‌واعضاء شورای‌عمومی‌موقت موظف‌اند که شعبات مذکور را با سازمان عمومی مربوط ساخته و در کشور هائی که این شعبه وجود ندارد مقدمات تأسیس آنرا فراهم سازند . کنفرانس عمومی آینده در ۱۹۴۹ منعقد خواهد شد شورای عمومی موقت که بطریق مزبور تشکیل شده است تاسازمان تأسیس شورای ثابت پایدار خواهد بود وپس از تشکیل آن کارهای خودرابشورای جدید تفویض خواهد کردشخص پاندیت‌جواهر لعل‌نهرو بریاست شورای موقت سازمان روابط آسیائی تعیین گردید . دبیرخانهٔ شوری درنظر دارد که طرح موقت را بطبع رسانیده منتشر کند نسخهٔ‌مذکور درصورت وصول برای استحضار خاطر عالی تقدیم خواهد گردید .

امور ضمیمه کنفرانس

ازجمله کارهائی که درضمن تشکیل کنفرانس ملل‌آسیائی در دهلی صورت گرفت یکی‌افتتاح‌نمایشگاه صنعت و باستان‌شناسی آسیائی بود دیگرافتتاح نمایشگاه صنایع جدید ملل‌آسیائی .

(۱) نمایشگاه صنعت باستان و آثار آسیائی در تاریخ اول فروردین ماه۱۳۲۶(۲۲ مارس) افتتاح گردید در این نمایشگاه اگر چه آثار و اشیاء بسیار از مظاهر تمدن و فرهنگ و صنعت ایران قدیم

وجود داشت ولی دولت ایران در آن شرکت نکرده بود آثار مربوط بایران ازطرف دولت افغانستان ودولت مرکزی هند بنمایشگاه فرستاده شده بود مهمترین آثار صنعتی این نمایشگاه که باتاریخ ایران ارتباط داشت اشیاء و آثار هنری سکاها و اشکانیان و ساسانیان بود که در افغانستان وماوراءالنهر و شمال هند یافته‌اند در صنایع ادبی و دستی آثار شعراوادبا و خطاطان بزرك و نقاشان قدیم ایران بنمایش گذارده شده بود .

(۲) افتتاح نمایشگاه صنایع جدید ملل آسیائی بوسیلهٔ مولانا ابوالکلام آزاد درتاریخ سوم فروردین ۱۳۲۶ (۲٤مارس) صورت گرفت درین نمایشگاه چهارده قطعه از آثار نقاشی ومینیاتور ونقاشی روی عاج وقالی کاراستادان جدید ایران که هیئت اعزامی از وزارت پیشه و هنر گرفته وباخود بهندبرده بودند بنمایش نهاده شده بود این آثارهنری نفیس ازهر حیث مورد توجه وتمجید نظاره کنندگان و مقامات رسمی واقع شد .

روز هفتم فروردین (۲۷ مارس) والاحضرت منت باتن Mountbatten نایب السلطنه هندوستان در کاخ رفیع نیابت سلطنت از نمایندگان ملل آسیائی دعوت کردند بذیرائی در تالار بزرك باشکوهی بنام تالار ایران که بشیوهٔ صنعتی ایران ساخته و بامجالس نقاشی آراسته شده است بعمل آمد و باین سبب اجتماع مذکور برای ماللت مخصوص داشت غروب روزهشتم فروردین (۲۹ مارس) جناب آقای حکمت رئیس هیئت اعزامی از نمایندگان ملل و وزیران وروزنامه نگاران در جیم خانه کلب Imprial Delhi Gimkhana Club. دعوت کردند و مجلس با خوشی و گرمی بپایان رسید .

کارهای فرهنگی هیئت اعزامی

اعضاء هیئت درآغازورود بدهلی بتدریج هنگام فراغت مؤسسات

فرهنگی آن شهر را بازدید کردند و بامقامات رسمی راجع به تایید و تقویت روابط فرهنگی ایران و هندمذاکرات مفید بعمل آوردند. مؤسسات فرهنگی ذیل بنظر اعضاء هیئت رسید :

(۱) کالج طبیه هندو یونانی.

(۲) جامعهٔ ملیهٔ اسلامیه .

(۳) کالج انگلو عربیك.

(٤) دانشگاه دهلی و کتابخانه‌های آن .

(۱) کالج طبیه هند و یونانی :

این کالج را در تاریخ ۲۵ اسفندماه ۱۳۲۵ (۱٦ مارس) دیدیم اتفاقا روز حضور اعضاء هیئت دراین مؤسسه مطابق بود باجشن بیست و پنج سالگی تاسیس کالج و جشن سالانهٔ تقسیم جوائز و اعطاء دانشنامه‌ها عده کثیری از رجال هندو و مسلمان دراین جشن شرکت کرده بودند آقای دکتر سیدمحمد علی رئیس کالج از حضار پذیرائی میکرد مولانا ابوالکلام آزاد و جناب سر اکبر حیدری فرزند صدر اعظم سابق حیدر آباد دکن نیزحاضر بودند جشن با شکوه و خرمی با توزیع جوائز گرانبها از مدالهای طلاو نقره و جامهای بزرك و کوچك و ساعتهای طلا و نقره و قلم و کتاب بین دانشجویان فارغ التحصیل و شاگردان اول کالج پایان یافت.

این کالج را درسال ۱۳۲٦ مسیح‌الملك محمد جلیل‌خان صاحب از اطباء لایق و دوستداران فرهنك تاسیس کرده اوقاف مهم برای اداره آن تخصیص داده است در این مؤسسه اصول طب قدیم معروف بطب یونانی برطبق مؤلفات علماء بزرك ایرانی مانند علی بن عباس مجوسی مؤلف کتاب ملکی یا کامل الصناعة و ابو بکر محمدبن زکریاء رازی صاحب کتاب الحاوی و شیخ الرئیس ابوعلی حسین بن عبداله‌بن سینا صاحب کتاب القانون تدریس میشود جراحی و دارو شناسی و بعض

مباحث پزشکی‌را نیز برطبق اصول جدید تعلیم میدهند منظور از تاسیس این نوع کالج ها آنست که معارف قدیم‌را زنده نگاه‌دارند واز فوائد آن بهره مند شوند وبرحسب ضرورت آن معلومات‌را بااطلاعات و اکتشافات جدید جمع و تکمیل کنند بنابراین مقصود صحیح منطقی پس از آنکه فرهنك جدید در هندوستان آغازشد و کالجهائی برای تحصیلات جدید بوجودآمد مدارسی‌نیز برای‌تعلیم‌معارف قدیم‌تاسیس گردید تارابطهٔ نسلهای‌نو بااسلاف بکلی‌منقطع نشود واز نتائج‌وفوائد کار علماء قدیم که پس از سالها زحمت و مجاهدت آثاری از خود گذاشته و گذشته‌اند استفاده بعمل آید کالج طبیهٔ دهلی از آنجمله است . دراین مؤسسه دانشجویان هندو ومسلمان وپارسی بدون رعایت مذهب و مسلك بتحصیل مشغول اندو عدهٔ دانشجویان آن بچهار صد میرسد در حیدر آباد دکن کالج طبی‌دیگری از همین‌نوع‌وجود دارد که بقرارمسموع وسعت دایرهٔعمل‌آن بیش ازکالج طبیهٔهند ویونانی دهلی است بکسانی که از این کالجها فارغ التحصیل‌میشوند عنوان حکیم میدهند.

(۳) جامعهٔ ملیهٔ‌اسلامیه .

روز بیست‌وهفتم‌اسفند ۱۳۲۵(۱۸مارس) بجامعهٔملیهٔ‌اسلامیه‌رفتیم این‌مؤسسه‌بسال ۱۹۲۵ دراثرمساعی و مجاهدات آقای‌دکترذاکرحسین مدیرفعلی آن وازاستادان عالیقدرهندوستان درخارج دهلی کنار رود جمنا بنایافته است درین مدرسه که شبانه روزی و مخصوص پسران است روش تعلیم و تربیت انگلیسی معمول میباشد کار های کوچك بدانش‌آموزان ودانشجویان سپرده‌شده‌است وآزمایشگاهها‌و کتابخانه ووسایل کار مدرسه درعمارات تازه‌ساز که‌همه بهمت آقای‌دکترذاکر حسین اساس یافته قراردارد و ابنیهٔ دیگر برای تکمیل این دستگاه آموزش و پرورش‌بزودی ساخته خواهد شد کتب درسی‌مدرسه‌بزبان

اردوست ولی سه زبان انگلیسی و فارسی و عربی نیز درآن بمنزلهٔ زبان دوم تدریس میشود یکی از دانش آموزان که درحدود ۱۸ سال داشت بفارسی خطابه خواند و باعضاء هیئت خیرمقدم گفت . ازامور قابل‌ذکر درروش‌تعلیم این مدرسه‌اهمیتی‌است که‌اولیاء‌آن‌بتعالیم‌عملی و فوائد اجتماعی دروس میدهند .

(۳) کالج انگلیسی و عربی (انگلو عربیك)

Anglo - Arabic College

ساعت پانزده‌ونیم روز پنجشنبه سیزدهم فروردین ۱۳۲۶ (سوم اوریل) باسایر نمایندگان کشورهای‌اسلامی (افغانستان ـ مصر ـ سیلان ـ اندونزی ـ مالایا ـ ترکیه) بکالج‌انگلیسی و عربی رفتیم بناء مدرسه از آثار نیکوی عالمگیر پادشاه تیموری (۱۰۲٤ - ۱۱۱۸ هجری قمری)هندوستان است در این محل دو مدرسه وجود دارد مدرسهٔ متوسطه Seconpary HighSchool که اداره و برنامه ورئیس و مقررات مخصوص‌بخود دارد ورئیس‌آن آقای محمودمظفراست دیگر کالج انگلیسی وعربی که ریاست آن باآقای هارون خان شیروانی از استادان معروف‌تاریخ‌میباشد این کالج ازمنضمات دانشگاه دهلی است وچند طبقه دارد مدت‌تحصیل‌درطبقهٔ اول یك‌سال‌است ودرطبقهٔ‌دوم سه سال که‌بدانشنامه B. A منتهی میشوددوره طبقهٔ‌سوم‌دوسال‌است‌وپس ازختم آن‌محصل‌بدرجهٔ .M.A میرسد بعددورهٔ دکتری‌آغاز میگردد که اقلا برای طی آن باید دوسال تحصیل وتحقیق کرد .

٤ ـ دانشگاه دهلی

نظر اجمالی باوضاع کنونی فرهنك‌هندوستان:

در هندوستان‌تعلیم و تربیت در چهار مرحله صورت میگیرد.

۱ ـ ابتدائی ۲ ـ متوسطه ۳ ـ عالی و لیسانس ٤ ـ فوق

لیسانس .

جمعیت هندوستان بر طبق سر شماری ۱۹٤۱ سیصد و هشتاد و هشت مایون و نهصد و نودو هشت هزار است از این عده تنها ۱۲،۱ در صد باسواد اند ولی در سال ۱۹۳۱ عده باسوادان هشت در صد بود در سال ٤۰ - ۱۹۳۹ در قسمتی از هندوستان که تحت نظر مستقیم حکومت انگلستان اداره میشد عدهٔ مدارس و دانش آموزان بشرح ذیل بود :

دبستان :	۱۸۹۷۵۱
دبیرستان :	۱٤۲۱٤
دانش آموزان دبستانها :	۱۱٤٤۵۳۹۲
دانش آموزان دبیرستانها :	۲٦۵۹۲۰۱

چنانکه از ارقام مزبور بر میآید عدهٔ دبیرستانها برای کسانی که تحصیلات دبستان را تمام کرده‌اند نسبتاً بیش از عدهٔ دبستانها برای گروه عظیم بی‌سوادان است .

هزینهٔ تحصیلات در هند خاصه برای آموزش متوسط و عالی گران است .

حکومت هندوستان بعللی که اینجا مجال شرح آن نیست (مانند تنوع زبان و وجود نظام طبقاتی و نداشتن آموزگار و فقر عمومی) هنوز موفق نشده است که حتی در شهرهای بزرك آموزش ابتدائی عمومی اجباری را که چارهٔ حقیقی نجاح و نجات و سرمایهٔ ترقی و استقلال کامل هند است بنحو تام برای پسران و دختران اجرا کند ولی اولیاء فرهنك سعی بلیغ دراعمال نقشه وسیع آموزش و پرورش مبذول میدارند ودر رفع نقائص و مشکلات کار و تهیه وسائل کوشش می کنند توجه عموم مجامع و رجال معارفی بطرح جدید «جان سار جنت» مشاور فرهنگی دولت مرکزی هند که اجراء آموزش عمومی اجباری را تسهیل میکند

نمودار این معنی است.(۱)

پس از جنك بین‌الملل اول در اثر ترقی صنایع هند و توسعهٔ امور اقتصادی، برای مدارس حرفه ای و بسط تعلیمات فنی اقدامات مؤثر شده است درسال تحصیلی ۴۰ - ۱۹۳۹ درهند انگلیس ۸۱ کالج فنی و حرفه‌ای (مهندسی و پزشکی ورشته های اقتصاد و کشاورزی و آموزش وپرورش) و ۱۱۰۸۷ دبستان ودبیرستان حرفه ای و فنی وجود داشت.

حکومت انگلستان از آغاز قرن نوزدهم متوجه تأسیس و نشر تعلیمات جدید در هندوستان گردید ولی پیش از آنکه خود مستقیما آموزشگاهی ایجاد کند دعاة مسیحی و بعض رجال انگلیس و هند باین کار پرداختند اولین کالج هند و برای تحصیل علوم جدید درسال ۱۸۱٦ میلادی در کلکته بمدد یکساعت ساز انگلیسی ویك دانشمند هندو برپاشد وازاین تاریخ ببعد همواره میل مردم طبقات عالی هندوستان و کارمندان ادارات دولتی و بازرگانان بفراگرفتن این نوع دانش وآموختن زبان انگلیسی قوت گرفت مدارس جدید بتدریج باکمك جوانانی که درین گونه مدارس درس خوانده بودند وجود یافت کالج طبی کلکته مقارن تأسیس وزارت معارف در سال ۱۸۳۵ برای تدریس طب جدید علی رغم مشکلات دینی وموانع بزرك اجتماعی افتتاح شد. گذشته از ملاحظات دینی بارعایت انصاف باید گفت که دعاة مسیحی درنشر علوم ومعارف جدید وارادهٔ اصلاح فضل تقدم دارند و در بسط فرهنك ومعرفت در میان مردان وزنان آن کشور خودداری و مضایقه نکرده اند ومحققاً نهضت فرهنگی واجتماعی هندوستان تاحدی از برکات مساعی آنان است.

اولین دانشگاههای هند در اثر فرمان سر چارلزوود

(۱) سهولت و کثرت طبع کتب نیز در هندوستان نسبت به بعض کشورهای آسیائی با تأثیری که وفور کتاب در انتشار علم و ادب دارد وسیلهٔ بالارفتن سطح فکر واتساع دایره دانش کافهٔ مردم است.

SitCharleswood درسال ۱۸۵۷ یعنی هفت‌سال بعد از آنکه میرزا تقی خان امیر کبیر مدرسهٔ دارالفنون را درشهرتهران اساس نهادبوجود آمد فرمان مذکور فصل جدیدی‌درتاریخ تعلیم و تربیت کشور باستانی هند باز کرد درهریك ازشهرهای بزرك كلكته و بمبئی و مدراس دانشگاهی ایجاد شد جهاد ترقی برضدجهل عمومی که‌مدتی‌پیش ازاین تاریخ‌شروع شده‌بود ازاین‌زمان شدت‌یافت مردم‌بتحصیلات جدیدشوق پیدا کردند بر عدهٔ مدارس‌وکالجها ازاین پس افزوده گردید و بعدها قوانین دیگر آن فرمان را برحسب مقتضیات اوضاع و احوال اصلاح کرد اکنون آن قسمت از هندوستان که تحت نظر مستقیم وزارت فرهنك مرکزی می‌باشد دارای دوازده دانشگاه وبیش از سیصدکالج است اغلب این‌کالجها جزء دانشگاهها است ویا با دانشگاه هابستگی دارد بعض آنها هم مستقل است اولین دانشگاه دولتی هند (دانشگاه میسورMaysore) در ۱۹۱٦ وآخرین دانشگاه دولتی(تراوانکور Travancore) بسال ۱۹۳۷ انشاء شده است .

نام‌دانشگاههای هند وسال تاسیس آنها ذیلا بعرض میرسد :

دانشگاه بمبئی	Bombay	در سال ۱۸۵۷
دانشگاه کلکته	Calcutta	« ۱۸۵۷
دانشگاه مدراس	Madras	« ۱۸۵۷
دانشگاه پنجاب	Punjab	« ۱۸۸۲
دانشگاه الله آباد	Allahabad	« ۱۸۸۷
دانشگاه هندوی بنارس	Benares	« ۱۹۱٦
دانشگاه میسور	Maysore	« ۱۹۱٦
دانشگاه پتنا	Patna	« ۱۹۱۷
دانشگاه عثمانیهٔ حیدر آباد دکن	Osmania	« ۱۹۱۸
دانشگاه علیگره	Aligarh	« ۱۹۲۰
دانشگاه لکهنو	Lucknow	« ۱۹۲۰

دانشگاه دکا(بنگاله)	Dacca	۱۹۲۱ «
دانشگاه دهلی	Delhi	۱۹۲۲ «
دانشگاه نگ‌پور	Nagpur	۱۹۲۳ «
دانشگاه اگرا	Agra	۱۹۲۷ «
دانشگاه اناماله	Annamalai	۱۹۲۹ «
دانشگاه اندرا	Andra	۱۹۳۱ «
دانشگاه تراوانکور	Travancore	۱۹۳۷ «
دانشگاه اوتکل	Utkal	۱۹٤۳ «

درمیان دانشگاههای دولتی حکومت مرکزی ودانشگاههای دیگر دانشگاه علی‌گره ودانشگاه حیدر آباد دکن هر کدام بوجهی امتیاز دارند.

دانشگاه علیگره که بر اساس اصلی کالج اسلامی انگلیسی و شرقی انشاء شده فعلا بزرگترین دانشگاه اسلامی هند بشمار میرود مؤسس آن سید احمد خان (۱۲۳۲ - ۱۳۱۵ قمری)ازبرجسته‌ترین رجال مسلمان واز مربیان‌خدمتگزار وعلم داران فرهنگ جدید هند صاحب کتاب آثارالصنا دید وکتاب شورش هند وشارح ومفسر توراة وقرآن می باشد اوعمری دراز باثبات قدم وحسن ارادات باقول وعمل بروشن ساختن اذهان هم مذهبان‌خود و اعلام‌علل واسباب ترقی‌مادی‌و معنوی اروپا وانحطاط وضعف تدریجی مسلمانان کوشیده است در دانشگاه علیگره زبانهای اردووسانسکریت‌وانگلیسی‌وفارسی وعربی وعلوم جدید ومعارف قدیم تدریس میشود عدهٔ دانشجویان آن‌در سال ۱۹٤۲ بالغ بر ۱۸۸۰ ودر آمد آن ۹٤۰ هزار ومخارج آن۹۸۲۳۱۳ روپیه بوده است دانشگاه مذکور باهدایا واعانات مردم تأسیس شده وصاحب یك کتابخانهٔ مهم بزرك ویك چاپخانه ویك مجلهٔ‌هفتگی ویك بیمارستان می‌باشد وریاست افتخاری آن باوالاحضرت‌نظام‌حیدر آباد دکن است پروفسور شبلی نعمانی نویسندهٔ نامی و مؤلف معروف

(متوفی بسال ۱۳۳۲ قمری) یك چند دراین دانشگاه درس ادبیات فارسی و عربی را بعهده داشت.

دانشگاه عثمانیهٔ حیدرا آباد دکن بر اثر صدور فرمانی در سال ۱۹۱۸ تاسیس گردید دراین دانشگاه اولین بار بتدریس زبان اردو رسمیت داده شد وهم اکنون درسهای آن بزبان اردوست.

صبح روز ۱۴ فروردین ۱۳۲۶ (۱۴ آوریل ۱۹۴۷) باتفاق آقایان دکتر اشتیاق حسین قریشی رئیس دانشکدهٔ ادبیات و استاد تاریخ و میرزا محمود بیك استاد روان شناسی دانشگاه مزبور و کالج انگلیسی و عربی بدانشگاه رفتیم و دانشکدهٔ علوم و ادبیات و حقوق و کالج مرسلین مسیحی و کتابخانه وقسمت شبانروزی دانشگاه را دیدیم این دانشگاه در ماه مه سال ۱۹۲۲ تاسیس شده ریاست آن با شخص نایب السلطنه هندو اداره امور آن با معاون دانشگاه آقای سر موریس گوبر Gwyer است (مشار الیه هنگام ورودما بدهلی بیمار بود.) دانشگاه منظور مرکب از شش دانشکده است و قریب بدو هزار و دویست دانشجو در آن تحصیل می کنند کتابخانهٔ دانشگاه نزدیك بصدهزار جلد کتاب دارد آزمایشگاههای آن نسبة کامل و بسیار مفید است معاون دانشگاه و رؤساء دانشکده‌ها هر کدام درداخل دانشگاه خانه‌ای دارند که مجاناً مادام که بشغل خود برقرارند در اختیار آنانست و این رسم عموما در دانشگا ههای دیگر هند نیز وجود دارد حقوق معلمین دانشگاه باآنکه هزینهٔ زندگانی در هند کمتر از ایران است تقریباً دو برابر حقوق معلمین دانشگاه تهران می باشد رئیس دانشگاه در ماه سه هزار روپیه حقوق میگیرد حقوق ماهانه سایر کارمندان دانشگاه بقرار ذیل است:

Junior Lecturar از ۱۵۰ تا ۲۵۰ روپیه

Sinior از ۲۵۰ تا ۶۰۰ روپیه

Reader از ۶۰۰ تا ۸۰۰ روپیه

Professor از ۱۰۰۰ تا ۱۲۵۰ روپیه

قسمت شبانروزی دانشگاه باکمال نظم و پاکیزگی اداره میشود ودویست تن دانشجو در آن زندگی می کنند هر دانشجو برای اطاق خواب انفرادی خود بیست ودو روپیه و برای خوراك سی روپیه ماهانه میدهد بدانشجویان بی بضاعت نیز بتفاوت کمکهائی میشود اولیاء دانشگاه و دبیر خانه بسیار مائل اند که با دانشگاه تهران روابط فرهنگی و مبادلهٔ مطبوعات رسمی وعلمی داشته باشند کتابخانهٔ دانشگاه دهلی مخصوصاً از حیث کتب فارسی بسیار فقیر است جادارد که اولیاء وزارت فرهنك ایران برای رفع این نقص باارسال کتبی که بچاپ رسانیده اند اقدام عاجل بعمل آورند رئیس کتابخانه واستادان دانشکدهٔ ادبیات آنجا خود باین عیب معترف اند و باخلوص نیت و کمال میل در رفع مشکلات رسیدن کتب از ایران بهندوستان از ما استمداد وچاره جوئی میکردند.

در دهلی پس از مذاکره بامولانا ابو الکلام آزاد بر حسب خواهش وزارت فرهنك حکومت هندوستان جلسه ای با حضور جناب آقای حکمت و آقای معتمدی سر قونسول ایران درهند و آقای اشفاق حسین مدیر کل اداره تعلیم و تربیت و نگارنده تشکیل شد پس از مذاکرات مفیدی که مخصوصاً آقای حکمت با رئیس اداره مذکور کردند قرار شد که وزارت فرهنك ودانشگاه تهران در مسائل ذیل مطالعه کرده وسایل تأیید و بسط روابط فرهنگی ایران و هند رافراهم آورند:

۱ ـ فرستادن کتب فارسی برای انجمن های روابط فرهنگی ایران وهند:

۲ـ مذاکره باکتاب فروشان تهران دربارهٔ ارسال کتب ازایران بهند وخواستن کتبی که در هندچاپ میشود برای فضلا و خوانندگان

ایرانی وتعیین مشکلات این امر در ایران وهند وسعی‌در رفع آنها .
۳- فرستادن فهرست کامل کتب‌ومقالاتی که‌راجع‌بایران درهند منتشرمیشود ازطرف انجمن های روابطفرهنگی‌هند وایران بوزارت فرهنگ و دانشگاه تهران و ارسال فهرست کتب علمی و ادبی فارسی بانجمن‌های مذکورازطرف انجمن روابطفرهنگی ایران‌وهند . مبادلهٔ این فهرست‌ها باید چهار بار در هر سال صورت گیرد .
٤ - تعیین وابستهٔ فرهنگی برای قونسولگری ایران تا شخص منظور بتواند باامورفرهنگی مربوط بایران و هند توجه خاص مبذول داشته در بسط وتقویت آن بکوشد .
٥ - ارسال مجلات مختلف فارسی از ایران بهندوستان .
٦ - قبول دانشجویان‌هندی دردانشگاههای ایران ودانشجویان ایرانی دردانشگاههای هند .
۷ - ارسال خبر ها و مطبوعات‌و ترجمهٔ انگلیسی اصول‌مقررات دانشگاه تهران بدانشگاههای هند .
۸ - مبادلهٔ معلم واستاد ومخصوصاً اخذ تصمیم در بارهٔ اعزام استادان زبان و ادبیات فارسی برای پنج دانشگاه لاهور و علی گره‌و حیدر آباد دکن و بمبئی و کلکته که زبان‌مزبوردر آنها بیشترمورد توجه واقبال عمومی است .

دردهلی با آقای دکتر ضیاءالدین احمد رئیس دانشگاه‌علیگره یك باروبا آقای دکتر هادی حسن استاد زبان فارسی در دانشگاه مذکور چند بار اتفاق ملاقات افتاد آقای‌دکتر ضیاءالدین احمدبافتخار نمایندگان ایران وافغان ناهار دادند و از هیئت اعزامی ایران برای بازدید دانشگاه اسلامی علیگره دعوت کردند لکن هیئت بعلت ضیق وقت نتوانست آن‌دعوت را اجابت کند استادان مزبور در بارهٔ بسط روابط دانشگاهی وفرهنگی خود با ایران میل و شوق بسیار ابراز

داشتند واز اینکه از جریانات علمی وادبی ایران بخلاف گذشته بی خبر مانده اند اظهار تأسف نمودند واز هیئت اعزامی خواستار شدند که بسهم خود آنقدر که بتوانند ، وسایل نزدیکی معارفی دوملت را فراهم آورند .

آقای حکمت ساعت هیجده‌روزدهم فروردین۱۳۲۶در« کنستی توشین کلب» در باره وحوه‌مختلف مناسبات ایران و هند خطابه ایراد کردند که‌بسیار مورد استفاده وتمجید قرار گرفت .

اعضاء هیئت‌اعزامی روزدوشنبه ۱۷فروردین۱۳۲۶دهلی‌را ترك کردند وبنا بدعوت والاحضرت سر سید محمد رضا علی خان بهادر نواب رامپور باین محل آمدند ودو روز در قصرخاص باغ ازکاخهای سرکاری که دارای بناهای مجلل است منزل داشتندآقای‌زیدی نخست وزیر رامپور و آقای دکتر سیدین وزیر فرهنك وسایر وزیران از اعضاء هیئت باکمال احترام وعطوفت‌پذیرائی کردند والاحضرت نواب ووالاحضرت ولایت عهدرامپور مکرر علاقهٔ فراوان خود را نسبت بایران‌ابراز نمودند .

در قصر والاحضرت نواب جناب آقای حکمت راجع بترقیات ایران در عصر کنونی نطقی کردند نگارنده نیزدربارهٔ معارف جدید ایران سخنرانی نمود آقای دکتر هادی حسن استاد زبان فارسی در دانشگاه علیگره که‌دراین جلسه حضورداشتند در بارهٔ تاثیر تمدن و فرهنك ایران وحقوق مردم این کشور بر بشریت بزبان فارسی با سهولتی قابل تمجید وشگفت انگیز سخنرانی پر مغزی کردند .

اعضاء هیئت به کتابخانهٔ‌مهم‌ومعروف سرکاری رامپور که در سال ۱۷۹٤ میلادی تأسیس شده رفتند و نسخه های نادر آنرا دیدند . کتب خطی این کتابخانه به‌یازده هزار مجلد بالغ میشود که چهار هزار آن فارسی است نسخ خطی فارسی و مینیاتور های آنها در دنیا کم نظیر وبعض آنها بی نظیراست .

دیوان اغلب شعرا بخط خودشان درین جـادیده میشو دخـاصه دیوانهای شعراء فارسی‌زبان‌هند .

فهرست کتابخانه چاپ‌نشده و آنچه در دفتر مخصوص نوشته‌شده ناقص و مختصر است و از آن مشخصات کتب و مطالب ابواب و فصول چنانکه باید وشاید معلوم نمیشود فعلا دانشمند محتـرم آقـای امتیاز علی عرشی‌مدیر کتابخانه‌مشغول‌تنظیم‌فهرست جامع مخطوطات کتابخانه است از کتب نفیس و کم نظیر کتابخانهٔ سرکاری چند کتـاب ذیلا ذکر میشود :

الرسالة الی‌البیرونی تالیف‌شیخ‌الرئیس‌ابوعلی.

المشوقة الی العلوم‌تألیف ابوالحسن‌ثابت بن قرة‌متوفی بسال۲۸۸.

التعلیقات‌تألیف‌شیخ‌الرئیس.

کتاب‌التحصیل‌ازابوالحسن‌بهمنیار بن‌مرزبان متوفی‌درحدود۴۳۰ (دو نسخه).

الکافیة المعروفة بالهارونیة تألیف عیسی بـن الحکم‌الدمشقـی.

کتاب المشجر الکبیر معروف بکنناش یحیی تألیف ابو زکریـا یوحنابن ماسویه متوفی بسال ۲۳۳.

کتاب‌المسـائل فـی الطـب‌تألیف ابوزید حنین بن‌اسحق متوفی بسال ۲٦۰ .

کتاب الذخیره تالیف‌ابوالحسن ثابت بن‌قرة.

کتاب فردوس‌الحکمة‌تألیف علی بن‌ربن‌الطبری

کتاب الحاوی الکبیر تألیف ابوبکر محمدبن زکریـا الرازی (دو نسخه).

کتاب الفاخر تالیف‌رازی .

کتاب من‌لایحضره الطبیب ازرازی (سه نسخه)

منهاج‌الطب ازرازی.

کتاب المعالجة البقراطیة تألیف ابو الحسن احمد بن محمد الطبری پزشک رکن الدولة.

کتاب الطب الکلی تألیف ابو سهل المسیحی.

رسالة فی المحرک الاول از ابو سلیمان محمد المنطقی السجستانی.

مقالة فی الاجرام العلویة از همان حکیم.

رسالة فی الکمال الخاص بنوع الانسان از همو.

معالجات الایلاقی ظاهراً از شرف الزمان محمد الایلاقی.

رسالة العقل و النفس از یعقوب بن اسحق الکندی.

زبدة الطب ظاهراً از زین الدین اسمعیل الجرجانی مؤلف ذخیرهٔ خوارزمشاهی.

الرسالة الی جعفر کیا تألیف شیخ الرئیس (دو نسخه).

رسالة فی جوهریة الاجسام السماویة تألیف شیخ الرئیس.

الرسالة العرشیة تألیف شیخ الرئیس.

الرسالة فی العقول تألیف شیخ الرئیس.

الرسالة فی الفعل و الانفعال المعروف بالفیض الالهی تألیف شیخ الرئیس.

کتاب غنی و منی تألیف ابو منصور حسن بن نوح القمری.

کتاب القانون از شیخ الرئیس.

کتاب الابدال از رازی.

الرسالة فی الصنعة الشریفة تألیف ابوهاشم خالد بن یزید بن معاویة(؟).

الرسالة فی الکیمیا از امام ابو عبدالله جعفر الصادق(؟).

کتاب التذاکیر فیما یصح و ما لا یصح من احکام النجوم از فارابی.

کتاب الدلایل فی احکام النجوم از ابو سعید احمد بن محمد بن عبد الجلیل السجزی.

النکت والنوادرازسجزی
کتاب القانون المسعودی ازابوالریحان البیرونی که بتاریخ
۱۰۳۵ کتابت شده است .
رسالة فی معرفة الاصطرلاب ازابوالریحان البیرونی .
کتاب النوامیس افلاطون نقل ابوزید حینن.
کتاب الاداب ازارسطاطالیس.
رسالة فی تحقیق آثار المخیلة فی الجواز ابوالخیر حسن بن بابا
معروف بخمار .
رسائل طبیة از ابو سهل بشرین یعقوب بن اسحق السجزی،
مجمل الاصول از کوشیار بن لبان ابن با شهری الجیلی.
کتاب الابانة عن اصول الدیانة ازابن بطة الحنبلی.
کتاب التفسیر ازامام ابوعبدالله سفیان بن سعیدبن مسروق الثوری
متوفی بسال ۱٦۱ نسخهٔ قدیم ناقص(۱) .
کتاب مصارح المصارع رد خواجه نصیرالدین طوسی برمصارعة
الفلاسفة تالیف محمد شهرستانی .
ظفرنامهٔ یزدی که درسال ۸۵۰ (درحیات مؤلف) نوشته شده است .
جامع التواریخ رشید الدین فضل الله نسخهٔ قدیم مصور بقطع
بزرك .

اعضاء هیئت اعزامی روز نوزدهم فروردین ۱۳۲٦ (۱۹ آوریل ۱۹٤۷) بنابدعوت دانشگاه لکهنو باین شهر ورود کردند آقای نایب رئیس دانشگاه با جمعی از رجال و معاریف شهر در ایستگاه ترن باستقبال هیئت آمدند نایب رئیس دانشگاه آقای دیل ست DayalSeth و اولیاء واستادان دانشگاه در مدت توقف سه روزهٔ هیئت درین شهر ازما باکمال گرمی و محبت پذیرائی کردند دانشگاه لکهنو درسال

---

(۱) رجوع شود برسالهٔ آقای امتیازعلی عرشی که در باب ابن تفسیر نوشته و درسلسلهٔ انتشارات کتابخانهٔ رامپور بطبع رسانیده اند.

جناب آقای حکمت هنگام سخنرانی در دانشکده لکهنو (رجوع شود بصفحه ۳۳)

۱۹۲۰ ایجاد شده رئیس آن شخص حاکم صوبهٔ ایالات متحد است امور دانشگاه بعهدهٔ نایب رئیس آن می باشد در این دانشگاه ۲٦۰۰ دانشجو درهشت شعبه تحصیل میکنند . آقای سید علی ظهیر رئیس شیعیان لکهنو که از مردان محترم ومعروف هندوستان بشمار میروند ویك چند شغل وزارت داشتند باحترام اعضاء هیئت از رجال دولت وفرهنگیان دعوت کردند ومجلس پذیرائی ترتیب دادند خانم پاندیت خواهرجواهرلعل نهرو نیز که وزارت بهداری دولت ایالات متحد را بعهده دارند باحترام هیئت شام دادند اعضاء هیئت دانشگاه لکهنو را بازدید کردند و بکتابخانهٔ آن رفته کتب نفیس را از نظر گذرانیدند روز ۲۱ فروردین باحترام هیئت نمایشگاهی از نسخ خطی فارسی وعربی وصنعت نقاشی ایران وهند در تالار کتابخانهٔ تاگور تشکیل گردید که جناب آقای حکمت آنرا افتتاح کردند چند نسخهٔ معتبر این کتابخانه ذیلا ذکر میشود ؛

تذکرهٔ لباب الالباب محمدعوفی.

رسالة فی تحقیق الوباء از ابوسهل عیسی بن یحیی المسیحی .

کتاب معیار العقول درعلم جر ثقیل ازشیخ الرئیس(؟).

روز ۲۰ فروردین جناب آقای حکمت درباب اوضاع اقتصادی وسیاسی واجتماعی ایران در تالار دانشگاه بانگلیسی نطقی کردند نگارنده نیز راجع بمعارف ایران پیش از اسلام سخنرانی کرد آقای دکتر مسعود حسن رضوی استاد زبان وادبیات فارسی که عضو انجمن روابط فرهنگی ایران وهند در دهلی و از دوستداران ادب وزبان فارسی است نیز نطق کرده علاقهٔ وافر هندیان را بان زبان اظهار داشت وگفت که بعض هندیان فارسی را مانند ایرانیان میدانند لکن در ایران بهیچوجه بآثار ادبی فارسی هند وزبان اردو که فرزند زبان فارسی شمرده میشود وجز در افعال کاملا بان نزدیك است توجه ندارند در

هندوستان زبان فارسی درتمام‌دانشگاهها واغلب کالجها تدریس میشود ولی در ایران زبان اردو که هشتاد ملیون مسلمان بآن تکلم میکنند حتی دردانشگاه تهران درسی ندارد امیـد وارم پس از ایـن در اثر مساعی این هیئت از طرف ایرانیان بهند و کتب و تألیفات اردو عنایت بیشتر مبذول گردد تا غفلت گذشته و گذشتگان جبران شود .

اعضاء هیئت روز۲۱ فروردین (۱۱ آوریل) برای دیدن کتابخا نه‌وقفی مولانا حامد حسین مؤلف کتاب العبقات دعوت شدندنواده‌آن مرحوم دانشمند محترم آقای محمد سعید الموسوی آل صاحب العبقات از ما استقبال وپذیرائی کرد جمعی ازفضلا نیزدراین روز در کتابخانه حاضر شده بودند این کتابخانه مخصوصا ازحیث کتب تفسیر و فقه و حدیث و رجال وخبر و کتب‌دینی بسیارمعتبر وقابل استفاده است از کتب‌مهم‌آن چند نسخه خطی‌ذیلا ذکرمیشود :

رسالة فی‌الموجودات از یحیی بن‌عدی .

شرح مقالة الاولی از کتاب ارسطاطالیس معروف‌بالف صغری از یحیی‌بن عدی .

مجموعهٔ غایةالامکان وشرح کلمات کیمیای‌سعادت غزالی ازبابا افضل‌کاشانی.

حدیقة الحقیقة ازحکیم سنائی، محشی .

کتاب‌المنمق بخط‌بسیارقدیم‌درتاریخ‌قریش تألیف‌محمدبن‌حبیب البغدادی این‌نسخهٔ ظاهرأ منحصر بفرداست.

کتاب‌الیاقوت ازابوموسی محمدبن حسن النوبختی .

کتاب‌الرحموت فی شرح‌الیاقوت .

کتاب الانساب از ابوسعید عبدالکریم بن محمد السمعانی درسه مجلد بخطزیبا که‌در سال۸٦٥ نوشته شده است .

انجمن علمی معروف به ندوة العلماء (از علماء سنت) که در سال ۱۹۰٤ میلادی در لکهنو برای درس و تحقیق ادبیات عربی باسلوب جدید تأسیس شده و چندی ریاست آن با پروفسور شبلی نعمانی بود و تا حال دائر است از مؤسسات قابل ذکر این شهر شمرده میشود. دیگر از مؤسسات لکهنو مدرسة الواعظین است که برای تبلیغ مذهب شیعه در سال ۱۹۱۹ میلادی تأسیس گشته و مخارج آن از اوقاف ریاست محمود آباد تأمین میشود.

اعضاء هیئت روز ۲۳ فروردین ۱۳۲٦ (۱۳ آوریل) بشهر تاریخی لاهور وارد شدند در این شهر چون هیئت دولت مستعفی بود آقای ساترجی Satterjee رئیس فرهنك پنجاب از هیئت اعزامی پذیرائی کردند آقای دکتر کاپور Drkapur استاد تاریخ دانشگاه پنجاب که بسمت مهماندار هیئت نامزد شده بودند مساعی بسیار در تسهیل استفادهٔ علمی اعضاء هیئت از مؤسسات فرهنگی و اجتماعی مبذول داشتند. در لاهور هیئت باقدامات ذیل پرداختند:

۱ ـ دیدن مدارس و دانشگاه و کتابخانه‌ها و موزهٔ ادارهٔ اسناد تاریخی و سیاسی.

۲ ـ سخنرانی در تالار دانشگاه و کالج و مجالس دیگر.

۳ ـ تقدیم یك قطعه قالی کار تبریز بمقبرهٔ مرحوم علامه دکتر محمد اقبال شاعر فارسی زبان لاهوری.

کالج آمریکائی لاهور Forman Christian College

این مدرسه که در سال ۱۸۸٦ تأسیس شده یکی از پنج کالج مردانه و زنانه ایست که امریکائیان در هندوستان دائر کرده اند (دو کالج یکی مردانه و دیگر زنانه در لکهنو و یك کالج در هر کدام از شهرهای الله آباد و بمبئی و کلکته) ریاست آن با دکتر رایس Dr.C.HerbertRice امریکائی است که از چهل سال پیش بخدمت درین مؤسسه اشتغال

دارد این کالج چند دستگاه بناء مهم دارد مشتمل بر کلاسها و کتابخانه و آزمایشگاه و بیمارستان و منازل معلمین. آزمایشگاه علوم آن بهترین و کاملترین آزمایشگاه پنجاب و یکی از بهترین آزمایشگاههای هندوستان است کتابخانهٔ این کالج ٤٥ هزار مجلد کتاب دارد که از آنجمله چند نسخه فارسی است در این مدرسه ۱۸۰۰ دانشجو در هفت رشتهٔ علمی و ادبی درس میخوانند آزمایشگاه روان شناسی تجربی این مؤسسه بسیار مورد توجه و استفاده است. جناب آقای حکمت در تالار کالج در موضوع تعلیم و تربیت امریکائی بانگلیسی سخنرانی کردند و ضمناً خدمات امریکائیان را بکشورهای آسیائی در نشر معارف جدید ستودند اولیاء کالج از اعضاء هیئت تقاضا کردند که برای ارسال کتب درسی وزارت فرهنگ و دانشگاه تهران بکالج اقدام شود این کالج مجله‌ای ماهانه دارد که مرتباً منتشر میگردد.

کالج مهندسی و فنی لاهور Maclagen Engineering College

در این کالج مواد رشته‌های مکانیك و برق و راه و ساختمان و معدن تدریس میشود تعالیم نظری و عملی نیز برای تربیت سرکارگر و معاون مهندس صورت میگیرد عدهٔ دانشجویان و دانش‌آموزان آن بچهارصد بالغ میشود نتائج و فوائد عملی این کالج بسیار است ماشین های آن متعدد و محصول کار آن دقیق و مهم و فراوان است.

مدیر کالج آقای برتلم E. R. Bartlam استادی انگلیسی است هم چنین رئیس قسمت مکانیك. مدیر کار خانها و سرکارگران عموما «سیخ» می باشند

کالج دولتی لاهور Governmental College

این مؤسسه قدیم ترین کالجی است که انگلیسها در بنائی بزرك بسبك معماری کلیسا تأسیس کرده اند ریاست آن با آقای بخاری از

فضلاء لاهور است که بزبان فارسی کاملا آشناست درین کالج ادبیات وعلوم وزبانهای فارسی وانگلیسی واردو ر عربی تدریس میشود عدهٔ دانشجویان آن به ۱۵۰۰ میرسد

کالج زبانهای شرقی (اوریئتل کالج Oriental College)

رئیس این کالج تا چندی پیش استاد محقق آقای خان بهادر مولوی محمد شفیع بود که بازنشسته شده‌است وفعلا آقای دکتر محمد اقبال ریاست دارد دروس این کالج مربوط بزبانهای عربی و فارسی و اردو وسانسکریت است در این مدرسه مجله‌ای منتشر میشود که از بهترین مجلات ادبی و تاریخی هندوستان میباشد طریق تحقیق و تتبع نویسندگان آن بکلی جدید و مبتنی برموازین متین علمی است ازاین مجله تاکنون ۸۸ شماره انتشار یافته است ادارهٔ مجله تحت نظر آقای دکتر محمد اقبال قرار دارد از معلمین مبرز این مدرسه که بایران و معارف اسلامی علاقه‌مند میباشند بذکر نام استاد قاضی ظهیرالدین احمد واستاد محمدالعربی السجلماسی اکتفا میکنند .

دانشگاه پنجاب ــ این دانشگاه در سال ۱۸۸۲ انشاء گردید و از سال ۱۹۱۹ تغییرات اساسی در سازمان آن داده شد مرکز آن شهر لاهور است سه کالج معارف شرقی و حقوق و بازرگانی ازشعب آن شمرده میشود و ۸ کالج دیگر درپنجاب با آن بستگی دارد رئیس آن شخص حاکم پنجاب و نایب رئیس آن آقای دکتر رایس Dr Rice امریکائی است که چهل سال از عمر خود را برای نشر دانش درین سرزمین بسر برده است وریاست کالج امریکائی نیز بعهدهٔ او محول میباشد .

چون آثار و اهمیت زبان فارسی در پنجاب نسبةً بیش‌ازجاهای دیگر است زبان فارسی در دانشگاه مذکور مقام خاص دارد در مدارس و کالجهای پنجاب در سال جاری تقریباً بیست هزار تن

بتحصیل آن زبان مشغول اند در دانشگاه پنجاب استادان مبرز محقق وجود دارند مانند آقای دکتر محمد اقبال رئیس کالج زبانهای شرقی و استاد زبان فارسی و آقـای خان بهادر مولوی محمد شفیع استاد زبان عربی و آقای دکترمحمد ناظم که هر کدام صاحب مؤلفات و مصنفات در تاریخ و ادب فارسی میباشند و در آن زبان شیرین جایگاهی ارجمندوپایه‌ای بلند دارند فضلاء مذکورهنگام ورود هیئت ایرانی به‌پنجاب با محبت فراوان درمجامع فرهنگی ومجالس‌سخنرانی ازتأثیرعمیق بزرگان ایران در تمدن‌وفرهنگ اسلامی وخدمات ملت ایران بجامعهٔ بشریت سخن گفتند وازایران وایرانیان تجلیل و تکریم کردند وسوابق ارتباطات‌علمی وفرهنگی ایران وهندرایاد آورشدند لکن این نطقها عموما آمیخته با اظهار تأسف از عدم التفات وعنایت ایرانیان بآثار زبانی و ادبی و علمی و صنعتی خود در هند بود و همهٔ دانشمندان مذکورآرزومندی وامیدواری خود را بتوجه اولیاء امور فرهنگی ایران بمسئله مهم تقویت وتأیید روابط معارفی ایران و هند ابراز میکردند .

کتابخانه‌ها ـ اعضاءهیئت‌درلاهور کتابخانه‌های‌عمومی‌وخصوصی ذیل را دیدند :

۱ ـ کتابخانه شخصی خان بهادر مولوی محمد شفیع که دارای نسخ گرانبها میباشد وازآن جمله نام چند کتاب ذکر میشود .

چندورق متفرق ازوامق و عذراء عنصری که متصل‌بهم درمیان جلد کتابی کهنه یافته‌اند .

المختصرمن کتاب الوقف که بسال ۵۲۶ بخط نیم کوفی کتابت شده است .

ذخیرهٔ خوارزمشاهی تألیف زین الدین اسمعیل الجرجانی که بسال ۶۷۱ کتابت شده است .

کلیات جامی که حواشی آن ظاهراً بخط مؤلف است .
سبحة‌الابرار جامی بخط سلطان محمد نور، خطاط معروف .
دیوان امیرشاهی بخط سلطان علی مشهدی، خطاط معروف .
تحفة‌الکرام از علی شیر کانی بخط مؤلف .
جلد اول از صحیح مسلم محشی بخط محمدفیروز آبادی صاحب قاموس .

کتاب المصباح فی شرح المفتاح بخط سید شریف جرجانی مصنف آن .

دیوان عربی رشیدالدین محمد وطواط . ظاهراً این نسخه منحصر بفرد باشد و در حدود ششصد هجری کتابت شده است .

کتاب مجربات الخواص از حکیم ابوالعلاء بن زهر الاندلسی بخط قدیم مغربی که ظاهراً نسخهٔ آن منحصر بفرد است .

کتاب المسایره فی العقائد المنجیه از ابوعبدالله محمد بن الهمام که بتاریخ ۸۵۰ هجری قمری کتابت شده ودر آخر آن نوشته شده است که این کتاب را با نسخهٔ خط مصنف در سنهٔ ۸۵۳ یعنی سه سال پس از تحریر نسخه مقابله کرده‌اند .

۲- کتابخانهٔ کالج مهندسی وفنی لاهور که آخرین مؤلفات علما در آن جمع گشته است .

۳ - کتابخانهٔ کالج امریکائی که حاوی ٤٥ هزار مجلد کتاب است .

٤- کتابخانهٔ فنی وزارت فرهنک پنجاب که بیست هزار مجلد کتاب دارد ومجموعه‌های قوانین و برنامه‌ها و مقررات فرهنگی و کتب علوم تربیتی را در آنجا جمع کرده‌اند .

٥- کتابخانهٔ دانشگاه پنجاب دارای صد و پنجاه هزار جلد کتاب است که بیست و پنج هزار جلد آن خطی است این کتابخانه از حیث

عدهٔ نسخ خطی بر دیگر کتابخانه‌های هندوستان رجحان دارد قسمتی از فهرست نسخ خطی این کتابخانه بچاپ رسیده و قسمت دیگر زیر چاپ است در بخش کتب چاپی کتابخانه مجموعه‌های نفیس از کتب عربی و فارسی و هندی و سانسکریت دیده میشود که در غایت اعتبار است از آن جمله کتبی از عصر ناپلئون با نقوش و گراوور های عالی بقطع نزدیك بیك متر. مرحوم حافظ محمود شیرانی از دانشمندان بزرك هند در پنجاب و از استادان متخصص معارف ایران اسلامی، مؤلف کتاب انتقاد شعرالعجم شبلی نعمانی و صاحب تحقیقات ممتع راجع بفردوسی، کتابخانهٔ نفیس جلیل القدر خود را بوصیت بدانشگاه پنجاب بخشیده است از مخطوطات معتبر این کتابخانه نام چند کتاب ذیلا ذکر میشود:

کتاب العتق الثانی من المدونة که درسال ٤١٣ روی پوست بخط کوفی تحریر یافته بقلم عبدالرحمن الفارسی.

کلیات عطار که بسال ٨٥٧ هجری بقطع بزرگ کتابت شده است.

مفید المستفید تالیف احمد غوری که بسال ٧٥٩ هجری کتابت شده است.

کتاب الملل و النحل تألیف محمد بن عبدالکریم الشهرستانی که که بسال ٥٩٤ هجری (٤٦ سال بعد ازوفات مؤلف) تحریر یافته است.

مرصادالعباد نجم الدین اولیاء که درسال ٧٢٦ (١١٦ سال بعد از تألیف) تحریر شده است.

دیوان خواجه حافظ که در سال ٨٩٤ (صد و سه سال پس از مرگ شاعر) نوشته شده است.

در این کتابخانه عکسهائی از کتب نفیس مفید قدیم و نسخه‌های نادر یا منحصر بفرد کتابخانه های کشورهای دیگر فراهم آورده‌اند ودستگاهی کامل برای عکس برداری از نسخ و نقوش و نقود بکار

انداخته‌اند .

موزهٔ شهر لاهور ـ اشیاء مربوط بتمدن ادوار مختلف وادی سند و پنجاب از عهود پیش از تاریخ درین محل جمع گشته‌است آثار گرانبهای این موزه شباهت بسیار بآثار بین‌النهرین و شهر اور دارد سکه‌ها و نقوش برجسته ومجسمه‌ها وسرستونهاو نقاشی‌ها وحجاری‌ها از قدیم و جدید درین محل دیده میشود ریاست آن با آقای فابری عالم‌متبحر مجارستانی‌است که مدتی با باستان شناس و محقق مشهور سرارل‌اشتاین در لرستان و جنوب ایران گردش و تحقیقات کرده عالم مذکور بزبان فرانسه و انگلیسی و آلمانی و عربی و فارسی و سانسکریت آشنائی دارد و مردی است بغایت مطلع وعلاقه‌مند بتاریخ ملل مشرق .

ادارهٔ اسناد و نقوش دولتی پنجاب ـ Punjab Cover nment Record Office

درین محل اسناد و فرمانها و مناشیر وطغراها ونقوش وفردها و رقبات تاریخی و سیاسی و اقتصادی و مدارك مربوط باجتماعیات جمع‌آوری‌شده است بسیاری از اسنادآن مؤسسه مربوط بتاریخ وادب واجتماعیات‌ایران است وجا دارد که کسانی برای تحقیق ومطالعهٔ آنها مدتها صرف وقت واستفاده کنند قسمتی از اسناد و مدارك مذکور را مرتب و منظم کرده بصورت کتاب درآورده فهارس آنها را نشر داده‌اند .

سخنرانی‌ها ـ سخنرانیها و نطقهای ذیل در لاهور بعمل آمد .

۱ ـ سخنرانی جناب آقای حکمت در کالج آمریکائی (فرمان کریشتن کالج) در موضوع تعلیم وتربیت امریکائی .

۲ ـ سخنرانی معظم‌له در تالار سنای دانشگاه پنجاب (لاهور) راجع بایران جدید و سخنرانی دیگردرتالار کالج‌دولتی لاهور راجع

بمشاهداتشان در هندوستان .

۳ ـ خطابـهٔ شیوای معظم‌له بزبان فارسی بر سر تربت‌مرحوم علامه دکترمحمد اقبال شاعرشهیر لاهوری روز۲۷ فروردین۱۳۲۶ .

سخنرانیهای جناب آقای حکمت که باستثنای سخنرانی اخیر بزبان انگلیسی ایراد میشد همه‌جا در حضار که غالباً ازرجال دولت و مشاهیر فضلاء و علاقه مندان بایران بودند تأثیر نیکو میبخشید ومورد استفاده قرارمیگرفت .

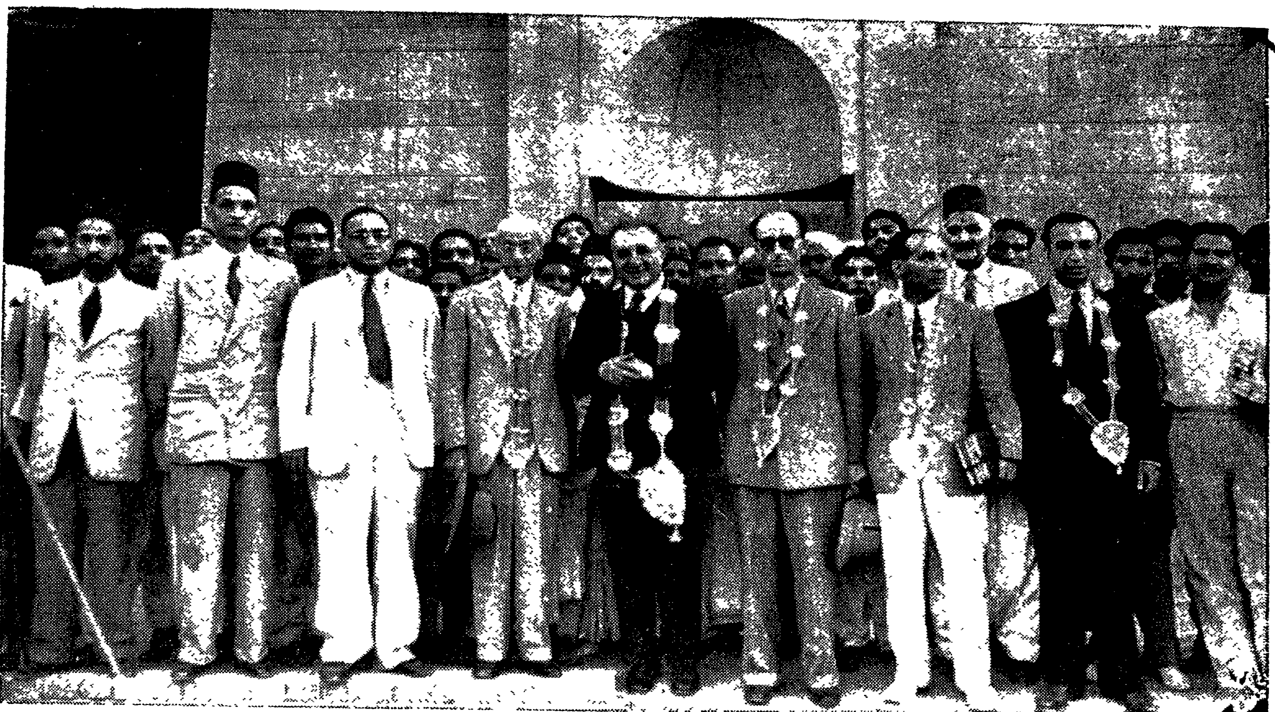
٤ ـ سخنرانی نگارنده در تالار سنای دانشگاه لاهور راجع بفرهنك ایران از صدر اسلام تا انقلاب مشروطیت .

٥ ـ نطق نگارنده برسرآرامگاه مرحوم اقبال .

٦ـ خطابه آقای محمد تقی مقتدری درهمانجا .

سخنرانی‌اعضاء هیئت اعزامی درمقبره مرحوم اقبال مقارن بود با نهمین سال وفات آن شاعر بزرك و بهمین مناسبت یك تخته قالی کار تبریز که هنگام عزیمت بهندوستان بهیئت سپرده شده بود برای ابراز قدردانی ملت ایران نسبت بخدمات مرحوم اقبال بزبان فارسی بمقبرهٔ او اهداء گردید آقای محمد تقی مقتدری نیز دسته گل بزرگی ازطرف انجمن روزنامه نگاران روی قبر شاعر نهادند ابراز قدردانی ملت ایران از مرحوم اقبال و تجلیل مقام وی ازطرف یك هیئت‌رسمی ایرانی در مسلمانان هند ومجامع ومحافل علمی وادبی و سیاسی آنان تأثیر بسیار نیکو بخشید زیرا مسلمین آن سرزمین عموماً نسبت بآن فقید سعید وافکار واشعارحکیمانهٔ وی علاقه‌ای برتر ازحد تقریردارند و او را ممثل مسلمانی ومظهراز خودگذشتگی و ایثار نفس وعلمدار دعوت اتحادمسلمانان جهان میشمارند .

آقای دکتر عزام رئیس دانشکده ادبیات و استاد زبان فارسی دانشگاه فؤاد اول (قاهره) که در این مجلس حضور داشتنند لوحی

اعضاء هیئت اعزامی در لاهور . در صف اول از راست بچپ : آقایان مقتدری ، دکتر بیانی ، دکتر صدیقی، جناب آقای حکمت . (رجوع شود بصفحه ۴۲)

از سنك مرمر که روی آن چهار شعر عربی اثرطبع ایشان نقر شده‌بود بمقبره شاعر تقدیم کردند .

اعضاء هیئت اعزامی پس از هفت روز توقف در لاهور و دیدن مؤسسات فرهنگی و آثار تاریخی و انجام دادن امورمذکور بکشمیر حرکت کردند. در کشمیر نیز آثار تاریخی و مؤسسات فرهنگی بازدید شد :

۱- موزه کشمیردرشهر راجه‌نشین‌سرینگر Srinagar واقعست بسیاری از آثار نفیس هنرمندان این ناحیه در آن جمع و باکمال نظم بنمایش گذارده شده است مهمترین آثار آن شالها و زریها و پارچه‌های پشمینه و تافته و مخمل و منبت‌کاریها ومشبك‌کاریهاست که تأثیر ذوق واسلوب صنعت‌ایرانی‌در آن‌بخوبی‌نمایان‌است دیگر نقاشی و تذهیب وانواع کاغذهای ترمه وقالی بانقشه‌های صفوی وسوزن‌دوزی وقلاب‌دوزی وابریشم‌دوزی و گل‌دوزی وچشمه‌دوزی روی‌پارچه‌های نخی و پشمی و ابریشمی. از آثار باستان نیز درین محل اشیائی وجود دارد .

این‌موزه منضم‌باداره باستان شناسی است ودر همین اداره شعبهٔ مخصوصی بریاست آقای مولوی عبداللطیف‌برای تتبع‌تاریخ ایران و تحقیق‌آثار زبان‌فارسی دائر است .

۲- کتابخانهٔ سرینگرازمنضمات‌اداره باستان شناسی کشمیر است وریاست‌آن باآقای مولوی عبداللطیف میباشد . از مخطوطات معتبر آن نام چند کتاب ذیلا ذکر میشود :

تاریخ رشیدی راجع بآسیای میانه و کشمیر وتبت تألیف میرزا حیدر دو غلات جغتائی که در۹۵۸ هجری تألیف شده‌است .

تاریخ کشمیر تألیف حیدرملك .

بحرالعرفان میرزا اکمل بدخشان حاوی ۸۰ هزار بیت بسبك

مثنوی مولانا جلال الدین .

پنج گنج جامع الکمالات شیخ یعقوب صرفی معروف به ابوحنیفهٔ ثانی که درسال ۹۹۳ تألیف شده است .

تنویر السراج از ملااحمدبن محمود (مؤلف بسال ۸۰۸)

۳ - مدرسه فنی سرینگر

در جموو Jammu و کشمیر مجموعاً ۲۰۷۸ مؤسسه تربیتی وجود دارد که پنج کالج آن مخصوص ادبیات است آموزش اجباری برای پسران در کشمیر ازسال ۱۹۲۹ برقرار گردیده است درمدرسه فنی سرینگر نجاری و کاغذسازی و صنایع یدی تدریس و تعلیم میشود .

درمدارس زبان اسلامی کشمیر و زبان هندوئی کشمیر مخلوط با فارسی رائج میباشد .

اعضاء هیئت روزدوازدهم اردیبهشت ۱۳۲۶ (سه‌مه‌ ۱۹٤۷) از کشمیر حرکت کرده به پیشاور رسیدند .

در پیشاور کتابخانه‌ای وجود دارد بنام مکتبهٔ دارالعلوم اسلامیهٔ پیشاور که کتب نفیس در آن جا دارد از آنجمله مخطوطات ذیل را میتوان نام برد :

رسالة الشیخ الرئیس الی ابی الریحان البیرونی اجاب فیها عن عشرة مسائل ذکرها ارسطالیس فی کتاب السماء والعالم .

مقالهٔ رابعهٔ از کتاب الاقناع تألیف ابوالحسن سعیدبن هبةالله الطبیب البغدادی که در سال ٤۸۱ کتابت شده است .

کتاب الشکوك ازاقلیدس وحل آنهاازابوعلی ابن الهیتم معروف به بطلمیوس ثانی .

زبدةالطب ظاهراً از زین‌الدین اسمعیل الجرجانی صاحب ذخیرهٔ خوارزمشاهی .

از کتابخانه‌های خصوصی پیشاور کتابخانهٔ آقای گـاید از

پارسیان مقیم آن شهر قابل ذکر است وی مجموعه‌ای از کتب دینی خطی و چاپی تهیه کرده دیگر کتابخانهٔ آقای فضل صمدانی است که آن نیز حاوی بعض نسخ معتبر می باشد.

زبان فارسی در هندوستان

درهند مخصوصاً در نواحی شمالی بسیاری ازمردم زبان فارسی رامی دانند و آموختن آنرا نمودار فضل و کمال میشمرند و بدون اغراق میتوان گفت که بعض مردم بزبان فارسی عاشق‌اند من کمتر مسلمانی را در هندوستان دیدم که چند شعر از حافظ ازبر نداشته باشد وآنرا با آب وتاب و آهنك گیرای مخصوص نخوانند یا آنکه از شنیدن اشعار سعدی ومولانا جلال الدین وحافظ بحال وجد وسرور نیفتد بحثی را که دانشمند محترم دکتر سید حسن در دهلی راجع بمقام حافظ بامن نمود و مطالبی را که در جلالت قدر وعظمت شان آن شاعر بزرگوار بمن گفت هیچگاه از یاد نخواهم برد. بعض دانشمندان هند بزبان فارسی کاملا آشنائی دارند بلکه در آن صاحب تصرف اند تکلم ادیبانهٔ آنها لذت میدهد از جملهٔ این فضلا وزیر فرهنك فعلی دولت موقت هندوستان مولانا ابوالکلام آزاداست که در زبان فارسی وعربی زبر دستی و تبحر دارد دیگر آقای دکتر هادی حسن استاد زبان فارسی در دانشگاه علیگره است من لذت نطقی را که این مرد دانشمند بزبان فارسی در حضور والاحضرت ولیعهد رامپور وجناب آقای زیدی نخست وزیر و جناب آقای دکتر سیدین وزیر فرهنك وسایر رجال و معاریف آن دولت ایراد کرد فراموش نمیکنم استاد هادی حسن فصاحت و بلاغت و زیبائی کلام ولطف بیان ووسعت اطلاع را بحد قابل تحسین داراست ودرشنوندگان فارسی زبان خود اعجاب وشگفتی ایجاد میکند.

بیش از دویست سال است که برای حفظ مقام زبان فارسی در

هند تقریباًاهیمام واقدامی نشده است هنگامی که‌انسان بچنین اشخاص در هندبرمیخورد بتاثیر کم نظیرآن زبان شیرین خوش‌آهنگ وقدرت گویندگان سحر آفرین آن واقف میگردد وایمان‌میآوردزبان‌فارسی در اغلب دانشگاهها تدریس میشود ولی غالبا مرتبهٔ زبان دوم دارد خط ونقش زبان فارسی را بر درو دیوار قصور وسنگهای قبور و بناهای قدیم ومساجد وگنبد ها وبقاع وخانقاهها ومنار ها و حتی در ابنیهٔ نسبة جدید دولتی میتوان دید .

زبان اردو تنها زبانی است که‌در سراسر هند تعمیم یافته است و تقریبا همه آنسرا میفهمند دائرهٔ نشر این زبان همواره وسیع تر میگردد تدریس آن در تمام دبستانهاو دبیرستانها ودانشگاهها معمول است اخیراً تصمیماتی در باره وضع اصطلاحات علمی در این زبان گرفته شده که در خور بحث و تدقیق است و بدون تردید اجراء آنها در آیندهٔ زبان اردو وزبان فارسی در هند تأثیر عمیق خواهد داشت .

توجه مردم‌هندوستان به بسط و نشر فرهنك

مردم هند پشت کار وهمت مخصوص درتوسیع دانشگاهها و مؤسسات فرهنگی خود ابراز میدارند هدایائی که برای تکمیل دانشگاههاوتأسیس‌درسها وآزمایشگاهها وانشاءبناهای جدیدوانجمن های تحقیق علمی وادبی داده میشودخود موضوع یك رسالهٔ جداگانه تواند شدآخرین این نوع عطایا دویست هزارروپیه ایست که بتازگی دکتر انامله چتیند

Dr . Raja Sir Annamalai Cettiar of Chettinad

پرداخته است .

اولیاء دانشگاه علیگره در نظر دارند که بناولوازم دانشکدهٔ پزشکی خودرا تکمیل کنند هزینهٔ این کار را ده ملیون روپیه‌تخمین

زده اند آقای دکتر هادی حسن که پیش ازاین نامش ذکر شد و از مردان فعال وعلم دوست هند بشمار میرود بچندین شهر هند برای تحصیل آن مبلغ سفر کرده وتاکنون پنج ملیون آنرا بدست آورده وکاملا امید وارست که بقیهٔ آنرا نیز تهیه کند والبته باقوت بیان و حسن عمل وعشق سرشاری که درو و معارف پروری که در مردم هندوستان دیده میشود آن مبلغ را تحصیل خواهد کرد .

در پایان گزارش سفر هند وکار ها واقدامات فرهنگی هیئت اعزامی لازم میدانم که پذیرائی محبت آمیز مردم هندوستان خاصه رجال دولت ومصادر اموروِمقامات‌رسمی‌واولیاءدانشگاهها و استادان وفرهنگیان را یاد آور گشته حسن استقبال وملاطفتی را که نسبت بهیئت اعزامی وتکریم وتجلیلی را که در جمیع موارد و تمام محافل در مدارس و کتابخانه‌ها وموزه‌ها ومؤسسات صنعتی و کشاورزی و نمایشگاهها نسبت بدولت وملت ایران مبذول داشته اندباطلاع ریاست دانشگاه تهران برسانم وترقی و آسایش آن کشور بزرك را که وارث معارف وتمدنی باستانی است وبا ما پیوستگی‌محکم تاریخی و وفرهنگی و اقتصادی داشته ودارد از صمیم قلب بخواهم .

اعضاء هیئت اعزامی پس از دو روز توقف درپیشاور و تهیهٔ وسائل سفر از راه افغانستان بایران باز گشت نمودند در افغانستان اعضاء هیئت مهمان وزارت فرهنك آن کشور بودند واز مهمان نوازی ومحبت کریمانهٔ اولیاء امور استفاده کرده چند دبستان و دبیرستان و دانشگاه ودیگر مؤسسات فرهنگی مانند موزه و کتابخانه و آثار تاریخی شهرهای جلال آباد وکابل وغزنین وقندهار و هرات را دیدند درکابل که‌فرصت ملاقات باجناب آقای نجیب‌الله‌خان‌وزیر فرهنك‌وجناب آقای صلاح‌الدین‌خان‌سلجوقی‌رئیس‌مطبوعات وآقای سرور خان گویا اعتمادی مشاور مطبوعات و آقای سید هاشم خان رشتیار معاون

مطبوعات دست داد در اثر اقدامات جناب آقای حکمت برای تأیید وبسط روابط فرهنگی میان دو کشور مذاکراتی شد و مقرر گردید که نتیجهٔ آن باطلاع اولیاء وزارت فرهنك ایران ودانشگاه تهران برسد تادرصورتیکه اولیاء مذکور صلاح بدانند برای اجراء آنچه مربوط بمقامات اداری ایران است دستور صادر کنند تصمیمات مذکور ذیلا بعرض میرسد.

۱ ــ تأسیس انجمن روابط فرهنگی یایك انجمن ادبی که مناسبات معارفی دوملت را تأیید کند .

۲ ــ قبول دانشجویان هریك از دو کشور در کشور دیگر و در صورت ضرورت وموافقت اجراء نظیر همین عمل در مورد معلمین وایجاد تسهیلات برای مسافرت استادان از کشور خود بکشور منظور

۳ ـ مبادلهٔ کتب ومجلات وروزنامه‌ها وارسال آنها برای بعض مقامات مربوط واشخاص علاقه‌مند وفضلا .

٤ ـ تعیین یك نمایندهٔ فرهنگی درسفارت ایران وافغانستان برای بسط روابط معارفی ومطبوعاتی .

٥ ـ قبول چند تن از فضلاء ایرانی در فرهنگستان افغانستان و بالعکس .

٦ـ اقدام درباب الغاء عوارض گمرکی که بارسال کتب تعلق میگیرد وتسهیل تجارت کتاب .

۷ ـ ارتباط باکتاب فروشان مهم ایران (بوساطت شعبهٔ دوم نشریات ادارهٔ مطبوعات افغانستان).

کتب ومجلات وسالنامه هـای ذیل از طرف ادارهٔ مطبوعات افغانستان بدانشگاه تهران (دانشکدهٔ ادبیات)اهداءشد ونگارنده آنها را بدفتر دانشکدهٔ ادبیات تسلیم کرد .

سالنامهٔ کابل هفت مجلد

مجلهٔ افغانستان (بفرانسه) سال ۱۹٤٦ .

مجله افغانستان(بانگلیسی) سال ۱۹۴٦ .
مجلهٔ کابل از شماره ۱۸۱ تا شماره۱۹۳(باستثناء شماره۱۸٦).
مجلهٔ آریانا سال چهارم.
خراسان نگارش م . غبار.
پته خزانه از محمد هوتك (پشتو تولنه ۱۳۲۳) .
تاریخ مزار شریف از حافظ نور محمد(۱۳۲۵) .
تاریخ افغانستان از احمد علی کهزاد.
بامیان ترجمهٔ احمد علی کهزاد.
مسکوکات افغانستان در عصر اسلام ازاحمد علی کهزاد.
احمدشاه بابانگارش م. غبار.

چند رسالهٔ علمی نیز از طرف استادان دانشکدهٔ علوم کابل بکتابخانهٔ دانشکدهٔ علوم تهران اهداء گردید نگارنده آن رسالات را بوسیله دفتر دانشکدهٔ ادبیات بدانشکدهٔ علوم ارسال داشت .

در باز دید کتابخانهٔ دولتی کابل چند کتاب خطی نفیس معتبر بنظر رسید که نام آنها ذیلا ذکر میشود :

ترجمهٔ فارسی کتاب المسالك والممالك یااشکال العالم که اصل آن به جیهانی نسبت داده شده است .

ذخیرهٔ خوارزمشاهی تألیف زین الدین اسمعیل الجرجانی نسخهٔ بزرك رحلی مجدول .

کیمیای سعادت امام محمد غزالی دو نسخهٔ قدیم یکی مذهب ومجدول .

علم هیئت مصور نسخه قدیم بعربی.
حدیقة الحقیقة از حکیم سنائی نسخهٔ قدیم.
کتاب المفاتیح در کیمیا بعربی.
ترجمهٔ تاریخ طبری قطع بزرك بخط خوش.

کتاب البدیع نسخهٔ قدیم خطی بزرگ .

کشف المحجوب ازعلی بن عثمان الجلابی الهجویری .

تاریخ حکماء یونان ترجمهٔ مقصود علی از تاریخ الحکماء یا نزهة الارواح تألیف محمد ابن محمود الشهرزوری.

در کابل جناب آقای حکمت در بارهٔ روش جدید تحقیقات تاریخی وتطوراتی که تاریخ نویسی از اقدم زمان تا کنون پیدا کرده است سخنرانی کردند بیانات ایشان که مستند بآخرین تألیفات دراین باب بود مورداستفاده وتحسین همگان قرار گرفت معظم له درین مجلس باشتراك مآثر ومفاخر دوملت وبعلائق نژادی وتاریخی ودینی وادبی که ازدیر باز میان دو کشور قائم می باشد اشاره نموده درفوائد دوستی وهمکاری مردم ایران وافغانستان شرحی جامع و مفید بیان کردند .

در کتاب خانه موزهٔ هرات چند کتاب که از حیث نفاست وقدمت یا قلت نسخ معتبر شمرده میشود بنظر رسید نام آنها ذیلا ذکر میشود:

تذکرة الاولیاء ازشیخ عطار نسخهٔ کامل قدیم که در سال ٦٧٠ تحریر شده است .

کتاب ذخیرة الملوك تصنیف میر سیدعلی همدانی که در ٨٩٨ تسوید شده است .

حدیقة الحقیقة از حکیم سنائی نسخهٔ نسبةً قدیم .

شرح مختصر ابن حاجب تصنیف قاضی عضدالدین بعربی نسخهٔ قدیم.

کلیات شیخ فریدالدین عطار نسخهٔ قدیم کامل بقطع رحلی .

تفسیر فارسی حسینی که در ٩٦١ بخط خوش تحریر شده مذهب باسرلوح نفیس .

عوارف المعارف از شیخ شهاب الدین ابوحفص عمر بن محمد

السهروردی که در ۷٤۱ کتابت شده است .

فواید فی الخرقة تصنیف سهروردی مذکور (بفارسی)

در افغانستان چه از طرف مقامات دولتی و رسمی و چه از جانب استادان ودانشمندان نهایت تکریم ومحبت نسبت باعضاء هیئت مبذول گردید نگارنده وظیفهٔ اخلاقی خود میدانم که در این موضع از الطاف وعنایات فضلاء افغانستان که از افاضات پرارج آنان بهره مند شده‌ام مخصوصاً جناب آقای نجیب‌الله‌خان وزیرفرهنك وجناب آقای صلاح الدین خان سلجوقی رئیس مطبوعات و آقای دکتر عبدالمجید خان کفیل دانشگاه و آقای جلیل الله خان خلیلی و آقای عبدالحی خان حبیبی رئیس معارف قندهار و آقای فکری سلجوقی هراتی و آقای محمد یونس خان رئیس معارف‌هرات‌سپاسگزاری کنم‌وتوفیق آن ذوات گرامی رادر خدمت‌بملك وملت واشاعت علم وادب ازصمیم قلب بخواهم اعضاء هیئت هیچگاه زحمات وحسن قبول مهماندارعزیز خود آقای سرور خان گویا اعتمادی را که بجودت ذهن و سلامت قریحه ولطف بیان وحضور ذهن ممتاز و مشهورند فراموش نخواهند کرد .

اعضاء هیئت روز اول خرداد ۱۳۲٦ از هرات حرکت کرده روز دوم وارد مشهد شدند واز آنجا بتهران آمدند مأموریت هیئت که روز ۱۵ اسفند ماه ۱۳۲۵ آغاز شده بود روز هفتم خرداد ماه ۱۳۲٦ پایان‌یافت .

باتقدیم احترامات‌فائقه

غلامحسین صدیقی

اوراق ضمیمه

۱ - متن نطق نمایندهٔ دانشگاه (نگارنده)درجلسهٔ افتتاحی .

۲ - متن نطق نمایندهٔ دانشگاه درجلسهٔ نهائی .

۳ - گزارش کمیسیون A

٤ - گزارش کمیسیون B .

٥ - گزارش کمیسیون C مطلب چهارم .

٦- گزارش کمیسیون C قسمتی ازمطلب ششم و گزارش کمیسیون E مطلب هشتم .

۷ - گزارش کمیسیون C قسمتی ازمطلب ششم .

۸ - گزارش کمیسیون D(مسائل فرهنگی) (۱) .

---

(۱) متن گزارشهای کمیسیونها چون صورت قطعی نیافته است در اینجا بچاپ نرسید .

ضمیمهٔ اول

(راجع بصفحهٔ ۸)

متن نطق نمایندهٔ دانشگاه تهران درجلسهٔ افتتاحی کنفرانس ملل آسیائی .

رئیس محترم . نمایندگان ارجمند . خانمها . اقایان .

اکنون که کنفرانس ملل آسیائی در این شهر بزرك تاریخی تشکیل‌شده است فرصت راغنیمت‌میدانم که‌چند کلمه بنام‌دانشگاه‌تهران برای ابراز احساسات دوستی و سپاس از جمیع برادران آسیائی که در این محفل شریف گرد آمده‌اند اظهار بدارم اگر آسیا را به بدن انسانی تشبیه کنیم شهر دهلی بمنزلهٔ قلب آنست که در مرکز آن کالبد عظیم قرار گرفته ومنبع عواطف وسرچشمهٔ احساسات میباشد و حقیقهٔ این شهر بزرك نه‌تنها بواسطهٔ موقع جغرافیائی‌آن بلکه بسبب اینکه محل تلاقی دو تمدن بزرك شرقی و غربی‌آسیا است باید محل اجتماع نمایندگان این اقلیم باشد حال که قلب این پیکر بزرك وظیفهٔ خودرا ادا میکند برما که سایر اعضاء این پیکر کهنسال باستانی‌هستیم واجب است که وظیفهٔ خویش را نسبت بوطن خاص و همچنین دربارهٔ وطن عام خود ادا نمائیم . این تشبیه اقتباس ازقول شاعر بزرك فارسی‌استاد سخن سعدی است که بشریت را به‌بدنی بزرك مانند کرده میگوید :

بنی‌آدم اعضاء یکدیگرند   که درآفرینش‌زیك گوهرند.

درتاریخ آسیا،نخستین مطلع خورشید علم ، امروز نخستین‌بار است که چنین انجمن تشکیل مییابد . ما در عصری زندگی میکنیم که بحکم سهولت ارتباطات و وسائل نقلیه و مناسبات علمی و فنی ملل و

کشورها بیکدیگر نزدیك شده‌اند پس بالضروره باید که تمام ملل در این عصر و زمان در زیر یك سایبان که ستونهای آن روی عقل و معرفت و حسن تفاهم گذارده شده باشد قرار گیرند و با هم نزدیکی حاصل نمایند در بلایا و مصائب با یکدیگر سخن گفته چاره جوئی کنند و همانطور که در غمها و آلام شریکند در شادی و سعادت‌هم شریك باشند.

اگر سایر ملل جوانسال جهان از فوائد اینگونه نزدیکی و قرابت بهره‌ور میشوند ما که وارث تمدن‌های کهنسال هستیم و پدران ما دراعصار بسیارقدیم بایکدگر هزار گونه روابط مهروقهرداشته‌اند، ما که پایه تمدن و ترقی بشریت را از دیرباز نهاده‌ایم،ما که میخواهیم همان افتخارات دیرین تاریخی را تجدید کرده دیگربار در جهان علم و عقل و ایمان سرفراز و بلند پرواز باشیم، بطریق اولی باید با یکدگر نزدیك شده از مؤانست و معاضدت با یکدگر برخوردار شویم.

اکنون که‌باختم جنك دوم جهانی‌بسیاری ازسوءتفاهمات سپری شده است و ملل جهان میتوانند از برکات سعادت و آرامش بهره‌مند شوند، وقت آنست که‌فصل‌جدیدی ازحسن‌تفاهم وحسن‌عقیدت درتاریخ جهان آغاز کنند.

هنگام آن رسیده است که ملل آسیا از یك خواب عمیق چند صد ساله بیدار شوند و بدون رعایت جنس و قوم و تمدن و آداب با یکدیگر هم‌آهنگی کنند و زن و مرد و کوچك و بزرك پرچمی از علم و عدالت بدست گرفته در سایهٔ آن پرچم از ایام خویش بهره‌مند گشته نیکبختی وآسایش فرزندان واعقاب را تأمین‌نمایند. هنگام‌آن رسیده است که ملل آسیا که به‌هوش ثاقب و دانشوری دفتر باستانی فرهنك وادبیات جهان را ازآثار فناناپذیر خود آراسته‌اند باردیگر با

همکاری بر آن کتاب کریم صفحات جدیدی بیافزایند.

هنگام آن رسیده است که ملل آسیا با همدستی و نیک‌اندیشی با دیگر دانشمندان ممالک جهان برای رفاه و رستگاری و خوش کامی ابناء نوع اتفاق نمایند و از کاروان تمدن بشریت عقب نمانند.

طلب ای عاشقان خوش‌رفتار! طرب ای شاهدان شیرینکار!
درجهان شاهدی و ما فارغ؟ درقدح جرعه‌ای و ماهشیار؟

مردم آسیا که به‌شهادت تاریخ کهنسال خویش مبانی تمدن بشری را در سواحل رودها و در دامنهٔ کوهها و در کنار دریاهای خود نهاده‌اند اکنون نیز در عصر اتم که بزینت ترقیات حیرت‌انگیز علمی و صنعتی آراسته است، باید باتذکر سوابق احوال بکوشند تادیگر بار در صحنهٔ جدید عالم وظیفهٔ خود را بامهارت ایفا کنند.

اهم مسائل مورد نظر ملل آسیائی همان پنج مسئله است که موضوع مباحثات این انجمن قرار گرفته وانکار نمیتوان کرد که آزادی واستقلال اجتماعی و فرهنگی وهمچنین ترقیات و نهضت‌های اجتماعی زنان مواضیعی است که افکار همهٔ مارا در کانونهای زندگانی خودمان مشغول میدارد برماست که‌ازشورای امور جهانی تشکر نمائیم که‌اینمسائل را دیگربار مورد بحث و استقصاء قرارداده‌است.

در این مجمع برادران آسیائی خود، باسلام محبت‌آمیز همه را شادباش گفته از صمیم قلب خواهانم که این مجمع دیباچه حسن تفاهم عمومی و حصول کمال مطلوب مقدس صلح و عدالت و ترقی باشد. ما ایرانیان که به‌فرهنگ و تمدن آسیائی خود فخر میکنیم امیدواریم که در ظل این اصول متین با برادران آسیائی خود همکاری کامل نموده در شهره بازار جهان بداد و ستد دانش و معارف خدمتی بسزا انجام دهیم.

ای قصردل‌افروز که منزلگه انسی یارب مکناد آفت ایام خرابت.

ضمیمهٔ دوم

(راجع بصفحهٔ ۱۲)

متن نطق نمایندهٔ دانشگاه تهران درجلسهٔ نهائی کنفرانس ملل آسیائی.

رئیس محترم. مرد بزرگوار ما(۱). نمایندگان ارجمند. خانمها. آقایان.

نخستین مجمع ملل آسیائی که در بیست و سوم مارس درین مکان شریف افتتاح یافت اکنون آخرین دقائق پرمعنی شیرین خود را می گذراند برحسب ظاهر روزی چند ازعمر ما گذشت اما احساس عمومی اینست که روزهای فرح انگیز امیدبخش کم نظیری گذرانیده ایم، فرح انگیز، چون مورد محبت کریمانهٔ رجال و مردم مهمان نواز کشور زیبا و محبوب هند قرار گرفته ایم، امیدبخش، زیرا مذکرات و مباحثات ما درمحیط گرم محبت آمیز انجام یافت و نتایج پربهای سودمند داشت.

کنفرانس ملل آسیائی بی سابقه است ولی جریان حال بما بشارت میدهد که مناسبات ملل آسیا آیندهٔ بس نیکوئی خواهد داشت پس اگر لختی از عمر گرانمایهٔ مادردهلی بسر رسید غم نیست زیرا درین اوقات پایهٔ استوار یك دستگاه مفید نهاده شد، اصحاب معرفت دانند که بی شك تحصیل چنین نتیجه و تهیهٔ چنین نادره کالا که آسایش معاصران و نیك بختی آیندگان را شاملست بصرف چند روز ازعمر میارزد.

روزها گررفت گورو باك نیست　　تو بمان ای آنکه چون تو پاك نیست

کنفرانس ملل آسیائی نتائج مهم حاصل کرد مباحثاتی که در انجمن های فرعی بعمل آمد باطلاعات نمایندگان درباره اوضاع فرهنگی

---

(۱) مقصود مهاتما گاندی است.

راقتصادی و اجتماعی ملل‌مختلف افزود و درحقیقت ما را بزندگانی
برادران آسیائی خود واقف‌تر ساخت ما باید همواره سعی کنیم که
یکدیگر را بهتر بشناسیم و ازامور حیاتی وقومی یکدگر، هرچه بیشتر،
آگاه شویم و تاآنجا که ممکن باشد بمساعدت و همراهی یکدگر
بردازیم. مجمع ملل آسیائی اولین قدم‌را درراه وصول باین‌مقصود مقدس
برداشت، باشد که گامهای دیگر بسوی شاهد مطلوب برداشته‌شود!

تصمیماتی که در انجمن های فرعی گرفته شد و بتصویب‌مجمع
رسید عموما مقرون بصلاح ورفاه بشریت است و بهمین سبب بارضاء
تمام در نزد نمایندگان کارآگاه بلندنظر،قبول‌عام یافت‌فوائداین‌اجتماع
ونظایرآن بیش ازآنست که‌در بدایت حال‌بخاطر میرسد واین‌حقیقت
برحضار محترم مکشوف می‌باشد.

هریك ازما دراین ایام قلیل دراثر مشافهات و مفاوضات چیزها
دیده وشنیده ودانسته‌ایم که تدارك آنها پس‌ازخواندن کتابها برای‌ما
امکان پذیر نبود عقیدهٔ من‌آنست که‌ما چنانکه باید وشاید یکدگر را
نمی‌شناسیم و بی‌شك تابرای مااین معارفهٔ لازم ثمربخش حاصل نگردد
درتوفیق بکمال مطلوب مشترك قاصر خواهیم بود.

امیدواریم درآینده بیش ازپیش باین‌امر ضروری التفات‌وتوجه
بعمل‌آید،مقدمات معاضدت و همکاری ملل باستانی آسیا فراهم گردد
ومنافع آن‌هرچه زودتر آشکار شود.

اکنون که کار ما در اینجا خاتمه یافته، با خاطرات بسیار
خوش ازیکدگر دور می‌شویم، هرچند وصال‌چند روزه بهجران‌ممتد
تبدیل می‌یابد وجمع‌ما بظاهر پراگنده میشود وازین حیث‌دلهاافسرده
است،لکن خوشنودیم که‌بامساعی مداوم‌هیئت‌مدیرهٔ کنفرانس، اساسی
متین در این بزمگاه تاریخی بر قرار گشته‌که موجب تألیف قلوب و
حصول محبت‌وجمعیت معنوی است.

باش تا صبح دولتش بدمد — کاین هنوزازنتائج سحراست.

غلطنامه

صفحه	سطر	خطا	صواب
١٠	٥	«هان‌لیه‌و»و	«هان‌لیه‌و و»
١٢	٨	به گوید	بگوید
٢١	١٣	seconpary	secondary
٢٢	١٣	نسبتاً	نسبة
٢٤	١	Sit	Sir
٢٦	٢٣	Junior lecturar	Senior lecturer
٣٢	٥	حسینن	حنین
٣٢	٩	بشرین	بشرین
٣٦	٢٤	کلتسا	کلیسا
٣٧	٢	واردور	واردوو
٣٧	٤	Orlental	Oriental
٤١	١٢	Cover nment	Government
٤٥	٩	آهبگ	آهنگ
٤٦	١	اهیمام	اهتمام
٥٥	٨	نهاداه ند	نهاده اند